

MEDEDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE
Nieuwe Reeks, Deel 17, no. 7

DE MIDDELNEDERLANDSE
VERTALINGEN
VAN DE PROZA-LANCELOT

MAARTJE DRAAK

B.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ - AMSTERDAM
Tweede ongewijzigde druk 1977

ISBN 07204 8443 X

De (Nederlandse) werken welke over de geschiedenis der Middelnederlandse letterkunde handelen, kennen en beschrijven één Middelnederlandse vertaling (bewerking) van de Franse *Lancelot en prose*: namelijk die van het Haagse Lancelot-handschrift in het bezit der Koninklijke Bibliotheek.

Tot beter begrip van het volgende moet hier eerst een aantal technische termen worden vastgesteld. *Lancelot en prose* is de zeer uitgebreide proza-roman die de geschiedenis van Lancelot beschrijft vanaf zijn jeugd, ofschoon het werk zijn impuls dankt aan de episodische roman *Del chevalier de la charrete* door Chrétien de Troyes (in het vervolg aangehaald als *Charrette*). De *Lancelot en prose* heeft later een uitbreiding ondergaan door toevoeging van (of is — dat is de strijdvraag — van het begin af geconcipieerd in combinatie met) *La Queste del Saint Graal* (in het vervolg *Queste*) en van *La Mort le roi Artu* (in het vervolg *Mort Artu*), beide eveneens proza-romans.

Deze combinatie wordt ook wel bedoeld als men in de vakliteratuur *Lancelot en prose* tegenkomt, een onnauwkeurigheid die veel verwarring sticht en gesticht heeft. Beter is de — eveneens in vakliteratuur optredende — aanduiding *Lancelot-Graal*, maar terwille van de duidelijkheid zal ik steeds onderscheiden: *Lancelot*, *Queste*, *Mort Artu*, en in combinatie *Lancelot-Queste-Mort*.

De verbinding van de drie romans is in vele manuscripten geijkt, maar er is bovendien een grotere combinatie, waarbij aan de *Lancelot en prose* (of liever aan de *Lancelot-Queste-Mort*) nog voorafgaan een *Estoire del Saint Graal* en een *Estoire de Merlin* (deze laatste al of niet uitgebreid met een *Livre d'Artus*).

Wegens de enorme omvang van de teksten en het grote aantal der handschriften bezitten wij nog geen adequate uitgave. Leerlingen van Eduard Wechssler begonnen in de *Marburger Beiträge* aan een critische editie van de *Lancelot en prose*: Der altfranzösische Prosaroman von Lancelot del Lac, Versuch einer kritischen Ausgabe nach allen bekannten Handschriften (1911-1916). Nadat er vier *Branches* het licht hadden gezien, werd de onderneming gestaakt. Wel compleet, doch met veel

te weinig variante lezingen,¹⁾ is de editie door H. Oskar Sommer welke hij noemde: *The Vulgate Version of the Arthurian Romances*, 7 dln. plus Index (Carnegie Institution of Washington, publication nr. 74) (tussen 1908 en 1916). Ik citeer deze uitgave als *Sommer*. De *Lancelot en prose* beslaat de dln. III, IV en V; *Queste* en *Mort Artu* vormen dl. VI.

Een editie van (de) twee versies der proza-uitwerking van Chrétiens roman (*Charrette*) — misschien het kernpunt, zie boven, van en in de *Lancelot en prose* — danken wij sinds 1938 aan Gweneth Hutchings: *Le roman en prose de Lancelot du Lac, Le conte de la Charrette*, Paris MCMXXXVIII (in het vervolg *Charrette en prose*).²⁾

Vakboeken over de Middelnederlandse literatuur

Op welke werken is men aangewezen ter oriëntatie over onze Arthur-romans? Oorspronkelijk onderzoek over de Middeleeuwen vindt men alleen bij Jonckbloet, Te Winkel en Van Mierlo.

Jonckbloets *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* (en daarvan speciaal de derde druk — de delen *Middeleeuwen I* en *II* uit 1884/5) was in zijn tijd een bewonderenswaardig en uitermate levend boek, omdat Jonckbloet zelf op Middelnederlands gebied een pionier was. Het werk is nu verouderd — men kan ook moeilijk het onmogelijke eisen — maar het is nog steeds niet overbodig geworden. Nog vallen er behartenswaardige gegevens en verwijzingen uit te halen, en het is (soms) een boeiend spel om na te gaan wat Jonckbloet al wist en wat lateren — zonder nieuw onderzoek — aan hem ontlenden.

Ook aan Te Winkel dankt het Nederlandse Arthuronderzoek veel, doch al zijn belangrijke publicaties op dit terrein vallen voor 1895. Vanaf dat ogenblik wordt zijn belangstelling statisch en dit veroorzaakt dat de tweede druk van de delen *Middeleeuwen en Rederijkerstijd (Ontwikkelingsgang I* en *II* uit 1922) weliswaar onontbeerlijk is, doch feitelijk in zake Arthurromans geen normale groei vertoont ten opzichte van zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, deel I, 1887 (niet verder verschenen).

Van Mierlo is onze voorlichter omtrent Middeleeuwse teksten sinds zijn *Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde* uit 1928; hij is echter in Arthuriana niet geïnteresseerd en heeft er nooit in ‚gewerkt’.

¹⁾ Er werden in hoofdzaak handschriften van het British Museum te London gebruikt.

²⁾ Men zie voor de inhoud van deze romans het overzicht in J. D. Bruce: *The Evolution of Arthurian Romance*², II, pp. 308-379.

Aan onze ‚oriëntatie‘ ontbreekt dus wel het een en ander. Terugslag op het buitenlandse onderzoek is daarvan onvermijdelijk het gevolg.

De Haagse Lancelot-tekst

Wat nu het Haagse Lancelot-handschrift betreft en de daarin vervatte incomplete Middelnederlandse vertaling van de *Lancelot en prose*,¹⁾ het is ietwat beschamend voor ons — misschien niet eens zozeer dat wij altijd nog terug moeten gaan naar de tot dusver enige editie van Jonckbloet²⁾ als wel dat wij na al deze tijd nòg geen inzicht hebben in vorm, aard en samenstelling van het handschrift,³⁾ dat wij nòg niet weten hoe nauwkeurig het onmiddellijke Franse voorbeeld⁴⁾ van deze Lancelot-tekst valt te bepalen, dat wij nòg niet op de hoogte zijn van het aandeel dat Van Velthem had in dit manuscript en in deze verdietsing.⁵⁾

Jonckbloets uitgave is weer voor de tijd van haar ontstaan een bewonderenswaardig en geslaagd brok hard werken. De gespaarde Mnl. teksten tellen liefst 87000 verzen en daarenboven geeft Jonckbloet de eerste volledige editie van *Charrette*⁶⁾ èn gedeelten uit Franse proza-handschriften van de Bibliothèque Nationale.⁷⁾ In onze tijd zijn de tekortkomingen van de editie echter zeer groot — en dit kan men Jonckbloet niet verwijten doch uitsluitend de latere Neerlandistiek.

De gebreken liggen in twee vlakken. De inleidingen over de Franse en de Middelnederlandse Arthur-overlevering zijn gevaarlijk

¹⁾ Het Haagse handschrift bevat een compilatie van Arthur-teksten, o.a. romans die volkomen onafhankelijk zijn van de *Lancelot-Queste-Mort*-traditie. (De signatuur is: 129 A 10.)

²⁾ *Roman van Lancelot*, (XIIIe eeuw) naar het (eenig-bekende) handschrift der Koninklijke Bibliotheek, op gezag van het Gouvernement uitgegeven. 2 dln. 's Gravenhage 1846-49.

³⁾ Al in 1913 schreef Dr B. M. van der Stempel onderaan p. XXXIX van haar *Roman van den Riddere metter Mouwen* (uitg.): „Het Lanceloot-HS. vereischt echter mijns inziens *in zijn geheel* een hernieuwd onderzoek . . .” Eindelijk — in 1951 — is aan de Universiteit van Amsterdam het codicologische spuurwerk ter hand genomen; zie Bijlage I.

⁴⁾ Zou onder de bewaard gebleven Franse manuscripten een type te vinden zijn van de juiste tekstvorm waarvan onze vertaling getuigenis aflegt? Zie p. 6.

⁵⁾ Op het laatste blad (recto) van het Haagse Hs. staat (in rood) in de hand van de voornaamste afschrijver: Hier indet boec van lancelote dat heren lodewijcs es van velthem. Het zou interessant zijn chronologisch na te gaan wat al vermoedens sinds 1830 (de verschijning van Hoffmann v. Fallerslebens *Horae Belgicae* I) aan deze mededeling zijn vastgeknoot.

⁶⁾ Naar Bibl. Nat. (Français) 794; oude signatuur Cangé 73.

⁷⁾ Nog steeds onmisbaar! (Het wordt eentonig.)

omdat Jonckbloet meende dat de vers-romans jonger zijn dan de proza-romans. ¹⁾ Dit betekent bijv. voor de Lancelot dat Jonckbloet *Charrette* ziet als eindresultaat in plaats van als uitgangspunt. Ik behoef niet nader toe te lichten welke scheve conclusies dat ten gevolge heeft. — De tekst is gevaarlijk omdat het beeld van het handschrift volkomen is verloren gegaan (nergens is bijv. de foliëring van het Ms. tussen de vers-nummering aangegeven) ²⁾ en de collatie ten enenmale onvoldoende blijkt (zij is onvolledig en Jonckbloet maakt geen systematisch onderscheid tussen verbeteringen van hemzelf en van Middeleeuwers, d.w.z. van de afschrijver en van de corrector van het handschrift). ³⁾

De werkelijke Lancelot-tekst telt in de editie bijna 37000 versregels (let wel: *deze* vertaling/bewerking naar het Franse proza is in Middelnederlandse verzen). Zij is onvolledig aan het begin en aan het einde, doch de oorzaken zijn verschillend. Het verlies van het begin is technisch en toevallig, het verlies voor het slot is ôf alleen toevallig ôf compositorisch en toevallig.

De geijkte combinatie *Lancelot-Queste-Mort* is te onhandzaam voor een enkele codex, een enkele band. Zuiver technisch — er is geen pauze of breuk in het verhaal — valt een verdeling over twee banden ongeveer op twee/derde *Lancelot* tegenover een/derde *Lancelot* plus *Queste* plus *Mort Artu*. ⁴⁾ Toevallig ontbreekt van het Haagse handschrift het om technische redenen afgescheiden eerste deel — de eerste band —, dat wil dus zeggen het begin van de *Lancelot* tot op ongeveer twee/derde. Er is echter een geluk bij het ongeluk: onze grenslijn valt niet op de gebruikelijke plaats, maar iets meer dan 5500 versregels daarvóór. Wat betekent dat?

Het laatste (derde) deel van de *Lancelot en prose* begint met de aanhef: „Chi endroit dist li contes que quant a Greuains [Agréuains, Agravains] se fu partis de sez compaignons . si com vous aues oi quil erra .ij. iours sans aventure trouuer que on doie ramenteuoir en liure . . .” ⁵⁾ In het Haagse hs. bevindt zich deze passage als vss. 5529-35 van Jonckbloets uitg.: „Davonture seget hier ter steden, Alse Agraveyn was

¹⁾ Hij is daaraan blijven vasthouden, hetgeen veel waarde ontnaemt aan zijn *Geschiedenis der Ned. Lettk.*

²⁾ Om deze fout op te heffen heb ik een Overzichtstabel gemaakt — zie Bijlage II.

³⁾ Ik zwijg over het systematiseren van i en j, u en v, het aanbrengen van leestekens, hoofdletters, etc.

⁴⁾ Te constateren in verschillende Franse codices.

⁵⁾ Aldus *Sommer* V, p. 3. Verscheidene onderzoekers hebben daarom dit laatste *Lancelot*-stuk de technische benaming *Agravain* gegeven — ofschoon *Agravain(s)* er niet de hoofdrol in speelt.

gesceden Van sinen gesellen, als gi horen Mocht inden boec hier te voren, Hi reet lange in dat lant Dat hi gene avonture ne vant Die te vertelne waerdich si." 1)

Daarentegen is — afgezien van een proloog van 16 regels — het begin van het Haagse hs.: „Niet lange nadat doet was Meliagant, als ic voren las, Des conincs Bandemagus [Baudemagus] sone, Daer groet seer was om, na tgone Voer Artur met geselschapen groot Jaegen in een foreest van Kameloet, .Vij. dage na Sinxenen," hetgeen overeenkomt met: „En ceste partie dist li contes que .j. an apres la mort melyagant le fil au roy baudemagu ala li roys artus cachier en la forest de camaaloth . Et ce fu as huitaules de pentecoste." 2)

Het fortuinlijke van deze 5500 regels (Franse tekst in *Sommer* bijna 62 pagina's) bestaat nu in de mogelijkheid welke zij bieden om verschillende Middelnederlandse *Lancelot*-versies met elkaar te vergelijken. Enige bewaard gebleven fragmenten liggen nl. in deze zône — zoals verderop blijken zal.

Een andere kwestie is, waarom het Haagse hs. deze afwijkende indeling heeft.

Twee punten verdienen overweging. Hierboven is opgemerkt dat de normale deling van *Lancelot-Queste-Mort* in tweeën volkomen technisch-naar-omvang en willekeurig-naar-verhaal plaats vindt. De nieuwe inzet van het Haagse hs. is evenwel verhaalkundig verantwoord. 3) Is dat opzettelijk? En zo ja, zou dit een oudere Nederlandse eigenaardigheid zijn, of mogelijk zelfs een oudere Franse toestand? Of is dat toch toevallig, d.w.z.: deelt het Haagse hs. ook technisch-naar-omvang? Wij moeten met die mogelijkheid blijven rekenen, omdat ons manuscript een compilatie is die bovendien *niet* tot de *Lancelot-Queste-Mort*-overlevering behorende romans bevat. 4) Door deze invoeringen kan *het midden* op een andere plaats vallen en dan ontstaat een nieuw probleem: wat bevatte het verloren gegane eerste deel van het Haagse hs. buiten de *Lancelot*-tekst? 5) Voorlopig (?) valt dit alles niet op te lossen.

Het tekstverlies aan het slot van de *Lancelot* stelt ons voor een

1) Uitg. Jonckbloet, I, p. 38.

2) *Sommer* IV, p. 301, regel 11 vlg.

3) Men zie bijv. eens p. 323 van F. Lot, *Étude sur le Lancelot en prose* (Paris 1918). In zijn „Analyse du Lancelot" laat Lot op deze plaats de „Quatrième Partie" beginnen, en zegt in de tweede noot: „Ici commence la grande division qu'on pourrait intituler *Préparation à la quête du saint Graal*", ofschoon hij er niet opmerkzaam op maakt — het hoogstwaarschijnlijk niet weet — dat de Haagse *Lancelot*-vertaling hier inzet.

4) Zie noot 1 op p. 3.

5) Wij bezitten inderdaad uit de (verloren gegane) eerste *Lancelot*-helft

gecompliceerder vraagstuk. Het einde van f°. 99 verso ¹⁾ levert ons vs. 36946 op van het Lancelot-deel; vs. 36947 ziet er uit als een reclame ²⁾ waaraan geen gevolg wordt gegeven. Met f°. 100 recto begint een *Perchevael*-bewerking; ³⁾ daarop volgt de *Roman van Moriaen* en pas met vs. 47207 zijn wij op de Lancelot-tekst terug. Er volgen dan nog 44 regels (tot en met vs. 47250), waarna een zeer korte epiloog van 12 verzen „die ander pertie [m.a.w.: het tweede deel] van Lancelote” besluit, ongeveer in het midden van de derde kolom op f°. 128 verso.

Er moet tekst verloren zijn gegaan tussen f°. 99 en f°. 100, en de bewijsvoering steunt niet alleen — zelfs niet in hoofdzaak — op de vermoedelijke reclame. Het gecompliceerde is slechts dat wij niet meer (of misschien: nog niet) kunnen nagaan of de redactor van de codex in dit hiaat gedeelten van de Lancelot-tekst heeft laten vervallen om compositorische redenen. Want dat er bij het samenbrengen en de overgang(en) van *Lancelot-Perchevael-Moriaen* compositie is nagestreefd, is onmiskenbaar. ⁴⁾

Over de betrouwbaarheid en het geslaagd-zijn van de vertaling mogen wij geen oordeel vellen voordat de onmiddellijke Franse bron is gevonden. Evenwel: wij bevinden ons al in een vicieuze cirkel — immers zonder een zeker voorbarig vertrouwen in de algemene juistheid der vertaling, koesteren wij geen verwachting het exacte Franse voorbeeld te vinden en gaan er niet eens naar zoeken.

Steekproeven geven mij de indruk dat het wèl zin zou hebben de Franse *Lancelot*-hss. nauwkeurig te bestuderen —

Bijv.: (Van *Sommer V* pp. 383-409 bezitten wij een paralleltekstuitgave naar een hs. uit de Bibl. Nat. te Parijs. Jonckbloet

een fragment van één blad — tegenwoordig: Brussel, Kon. Bibl., hs. II 115, fragment II. De tekst — onderdeel van *proza-Charrette* (overeenkomstige Franse passage: *Sommer IV* p. 174 regel 3 tot p. 178 regel 17) — is uitgegeven door Serrure in *Vaderlandsch Museum IV* (1861), en onze literatuur-geschiedenissen spreken sindsdien hardnekkig van „een bewerking van Chrétien de Troye's [sic] *Ridder met de Kar*” (zo *Gesch. van de Lettk. der Nederlanden I*, p. 162).

Dit fragment is in de hand van de voornaamste afschrijver van het Haagse manuscript — waarschijnlijk behoorde het echter niet tot hetzelfde exemplaar, doch tot een andere copie.

Het Haagse fragment (Kon. Bibl. 75 H 58) is eveneens van dezelfde copist (moderne fototechniek brengt ons verder dan vroeger geuite vermoedens). Zie voor deze kwesties Bijlage I.

¹⁾ Feitelijk is het f°. 101 verso, want degene die de moderne foliëring aanbracht — de oude is verdwenen — heeft in het voorafgaande fouten gemaakt: f°. 20 en f°. 70 komen tweemaal voor; zie Bijlage II.

²⁾ Vgl. Jonckbloets aantekening op deze regel (Collatie).

³⁾ De uitgave nummert door.

⁴⁾ Ik hoop dit in de nieuwe *Perchevael*-editie uiteen te zetten.

publiceerde dat in deel II van zijn Lancelot-uitgave, pp. CXLII-CLXVII.¹⁾ Ik kies uit dat gedeelte drie passages om te confronteren: twee verschillende handschriften (versies) van de Franse tekst en de vertaling. — De twee teksten in Jonckbloet worden onderscheiden via paginering-in-romeinse cijfers tegenover versnummering.)

<p>a. vs. 35831</p> <p>Sonder allene van Aeglovale, Dine sochte .ij. jaer al te male Dat hine niet vant. Ende na dien Voer hi sire moeder sien, Die hi vant wel woestelike.</p>	<p>p. CXLII, r. 2</p>	<p>Sommer V, p. 383, r. 7</p> <p>fors daglo[u]al qui erra .ij. ans entiers que onques riens naprist de lancetot . et a la parfin pensa quil yroit veoir sa mere . E quant il vint la ou ele estoit si le troua moult gastement.</p>
--	-----------------------	---

Hier volgt de Mnl. versvertaling een tekst van het *Sommer*-type: zie de ‚verraderlijke’ weergave van *moult gastement* door *wel woestelike*. (De gelijke soberheid van versvertaling en *Sommer* tegenover de wijdlopijge derde tekst is zonder meer niet doorslaggevend, omdat een vertaling als geheel bekortend kan zijn.)

<p>b. vs. 36247</p> <p>Ghi hebt entrouwen, dat seegic u, Uter herbergen ver- dreden nu Den besten ridder dier in was Sonder Walewein, sijt seker das;</p>	<p>p. CXLVIII, onder- aan</p>	<p>Sommer V, p. 389, r. 11</p> <p>Si les en blasma moult . & lor dist quil auoient moult fait grant mal quar il en auoient oste le meilleur cheualier qui fust en toute sa cort.</p>
--	-----------------------------------	--

¹⁾ In Jonckbloets tijd was de signatuur van dit Parijse manuscript: Colbert 2437, Regius 6939 (zie p. CXLII en p. VII); tegenwoordig is die blijkbaar Français 339 (o.a. *Sommer* V, p. 383, noot 2).

Het noemen van Walewein klopt met ‚Parijs’, en is daarom zo opvallend en veelzeggend omdat het tegen de *Lancelot*-traditie indruist (d.w.z.: in de proza-Lancelot is Walewein’s reputatie niet al te best). Let ook op de directe rede.

c. vs. 36492	p. CL, r. 9 v. o.	Sommer V, p. 392, r. 18
Si saghen een vat na desen, Gemaect na eens keelcs gelike, Bedeect met eenen witten samite rike, Ende .ij. wieroec vate vore daer, Ende .ij. andere daer naer;	Il regardent et voi- ent un vessel qui es- toit fet en senblance de galice, et fu co- vers de un blanc sa- mit; et devant ve- noit .ij. encensiers et .ij. autres le siu- voient emprès.	Lors esgardent & voient vn vaissel en samblance de calice. Et fu couuers dun blanc samit & de- uant le vaissel ve- noient .ij. cierge & .ij. autre le sie- voient apres . . .

Ik kies deze passage omdat men, afgaande op *Sommer*, de *wieroec vate* van het Mnl. licht als een vertaalslordigheid zou afdoen; ‚Parijs’ heeft evenwel de *encensiers*.

(Voorbarige) conclusie: onze Mnl. verstekst schijnt zich te bewegen tussen *Sommer* en ‚Parijs’ en de vertaling schijnt ‚nauwer te luisteren’ dan men oppervlakkig zou menen.

— men zal het echter niet bij het kiezen en vergelijken van enkele karakteristieke passages kunnen laten, doch op zijn minst met ettelijke tientallen verdeeld over het gehele werk dienen rekening te houden. Doorlopende collatie zou theoretisch geëist moeten worden, ¹⁾ maar daarvoor is bij deze omvangrijke tekst één philologen-leven te kort.

De Rotterdamse proza-fragmenten

In 1927 werden in Limburg twee bladen ontdekt van een Middelnederlandse *proza*-vertaling van de *Lancelot en prose*. J. Notermans en W. de Vreese maakten in 1931 de vondst openbaar in het (Tilburgse) *Tijdschr. voor taal en letteren*, ²⁾ doch deze publicatie heeft geen enkele weerklank opgeroepen.

Waar blijkt dat uit? Het blijkt uit de verkeerde plaatsing welke

¹⁾ Men verliese toch nooit de waarschuwing van Masai uit het oog: „La ‚contamination’ des traditions n’est pas aussi exceptionnelle que voudraient le faire croire ceux qui classent les mss. pour se dispenser de les collationner” (*Scriptorium* III, p. 167).

²⁾ Jg. 19, pp. 221-251. De fragmenten bevinden zich in de Bibliotheek der gemeente Rotterdam (signatuur 96 A 7).

deze tweede *Lancelot*-redactie in onze literatuurgeschiedenis over de Middeleeuwen bij voortduring blijft behouden.

De overtuiging is nu eenmaal al te diep geworteld dat het romantische proza in de Nederlanden zeer jong is — om precies te zijn: vijftiende-eeuws, op de grens naar de volksboeken, en dit in tegenstelling tot de situatie in Frankrijk waar de proza-Arthurromans (om ons hierbij te bepalen) gaan optreden in het begin van de dertiende eeuw. De consequenties van deze zienswijze schijnen het te winnen van de gevolgtrekkingen waartoe de *Lancelot*-prozafragmenten nopen.

Dat Van Mierlo namelijk in 1928 de Limburgse vondst signaleert ¹⁾ op p. 408 van zijn *Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde*, d.i. te midden der beschouwingen over de letterkundige voortbrengselen van het „Derde Tijdvak, van omstreeks 1430 tot aan de Renaissance”, waar zij in het geheel niet thuishoort, ²⁾ is een vluchtigheid die men mogelijk om de actualiteit zou willen vergoelijken. Dat zij echter in 1939/40 in de *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* op dezelfde onjuiste plaats genoemd wordt, is een heel ander geval. Nu schrijft Van Mierlo op p. 315 van deel II (volop overgangstijd naar de zestiende eeuw!): „Nog werden voor enkele jaren fragmenten aan het licht gebracht van een prozabewerking van den trouwens ook in het Fransch in proza geschreven roman van *Lancelot*, die nog uit de XIVe eeuw, uit omstreeks 1340, zou dagteekenen.” ³⁾ Het is deze uitlating welke mij doet betogen dat de publicatie van Notermans-de Vreese in het geheel geen echo wekte.

De indruk wordt gevestigd — en blijft gevestigd — dat wij hier te doen hebben met een ‚ontbinding-in-proza’ ⁴⁾ van een oudere vertaling in verzen. Goed, zij moge dan wat vroeger vallen dan men gewoonlijk voor iets dergelijks aanneemt — in wezen opent zij geen nieuw perspectief. (Zij is waarschijnlijk een ‚ontbinding’ van de *Lancelot*-versie in het Haagse manuscript.)

Doch niets is minder waar. De (in Limburg gevonden en nu) in Rotterdam bewaarde fragmenten getuigen van een *onafhankelijke* Middelnederlandse vertaling naar de *Lancelot en prose*, en niemand

¹⁾ Drie jaar voor de publicatie. Waarschijnlijk is hem persoonlijk mededeling gedaan.

²⁾ Er staat: „Werden er vóór de XVIe eeuw oudere romans in proza bewerkt? Totnogtoe waren er geene bekend. In den laatsten tijd echter werden fragmenten ontdekt van een prozabewerking van nog wel een Britschen roman: den *Lanseloot*, uit de XIVe eeuw.”

³⁾ Een bibliographische verwijzing volgt op p. 324. — In de tweede druk is de mededeling niet veranderd of bijgewerkt.

⁴⁾ Ik smeed deze term voor wat de Duitse vakliteratuur „Prosa-auf-lösung” noemt.

kan voorlopig zeggen welke verdietsing ouder is: die in verzen van het Haagse hs. of die in proza van de Rotterdamse fragmenten. Tot dusverre weten wij alleen dat ons in beide gevallen veertiende-eeuwse handschriften ¹⁾ gespaard bleven, en het is dus volmaakt onzinnig wanneer in de *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden* de teksten van de Haagse codex worden behandeld bij de literaire voortbrengselen van het „Eerste Tijdvak” („In het rijk der schoonheid — de feodaal-ridderlijke periode”), ²⁾ terwijl de Rotterdamse proza-redactie een vermelding krijgt in het „Derde Tijdvak” („Van omstreeks 1430 tot aan de Renaissance. De Letterkunde onder de Riederijkers — de kunst der volksgemeenschap”). ³⁾ Men dient de boodschap van de Rotterdamse fragmenten zó te verstaan: dat er mogelijkerwijze al in de dertiende eeuw — gelijktijdig en zelfstandig — twee Middelnederlandse redacties bestonden van de *Lancelot en prose* en dit werpt toch wel een heel nieuw licht op onze Middeleeuwse letterkunde. Men zegt zo gauw dat hoge liefdesromantiek niets is voor de nuchtere „Lage landen”!

Het is altijd de ironie der omstandigheden dat vooropgezette meningen ons beletten iets nieuws en belangrijks te zien. Volgens de publicatie Notermans-de Vreese ⁴⁾ bestaat de waarde der Rotterdamse fragmenten daarin dat zij een opmerking van Te Winkel „teniet” deden (: als zou „*geen enkele Nederlandsche prozaroman*” de herinnering bewaren aan „de stof uit den Britschen sagenkring”). ⁵⁾ Hier is nu de Nederlandse prozaroman — punt. Ter vergelijking van de tekst-*overeenkomst* biedt de bijdrage dan de overeenkomstige passages uit *Sommer* en *Jonckbloet*, maar op een dermate technisch-onoverzichtelijke — kortom onverantwoordelijke — wijze, ⁶⁾ dat geen Nederlander zich sindsdien blijkbaar aan de vergelijking ge-

¹⁾ Zelfs de „Bouwstoffen” zeggen over de Haagse *Lancelot* niets anders dan „uit de 14e eeuw”; De Vreese dateert de Rott. fragmenten „omstreeks 1340” (nog eens: dit betreft de ouderdom der handschriften, niet die der teksten). (Zie de onnauwkeurigheid van Van Mierlo in *Gesch. Lettk. der Ned.* II, p. 315, eerste druk.)

²⁾ Deel I, pp. 109-276.

³⁾ Deel II, pp. 183-slot. Indeling van tweede druk is niet gewijzigd.

⁴⁾ Volgens de inleiding op p. 221 is De Vreese verantwoordelijk voor de beschrijving en uitgave der perkamentbladen.

⁵⁾ Op. cit. p. 222. De opmerking van Te Winkel: *Ontwikkelingsgang*², II, p. 311.

⁶⁾ Noch de naam *Sommer*, noch de naam *Jonckbloet*, noch enige bibliografische aanduiding komt voor. „Rotterdam” en *Sommer* staan verso en recto naast elkaar maar verlopen ten opzichte van elkaar. Men heeft niet eens de moeite genomen althans het *tweede* fragment weer „gelijk op” te doen beginnen. De twee delen van de Haagse redactie (dus *Jonckbloet*) zijn ook verso en recto naast elkaar gezet (o onnaspeurlijke beweegreden!), net of er daar iets te vergelijken valt.

waagd heeft. Geen Nederlander heeft dus ook tot dusverre de relevante tekst-*verschillen* tussen de Haagse en de Rotterdamse redactie gesignaleerd.

Dat de beide Middelnederlandse vertalingen inderdaad onafhankelijk van elkaar zijn, valt het bondigste uit twee zeer korte passages uit het tweede Rotterdamse blad te bewijzen:

de Vreese, p. 232 ende lyoneel was op geseten al ongewa- pent ende hi hadde ane cledre van sen- dale roc ende man- tel. hi voer enwech te houe wert wat dat sijn ors gelopen mochte.	Sommer V p. 81 Et lyonias fu ia montes sour son cheual tous desar- mes fors de sespee & ot reube de cen- dal cote & mantel si entre en son che- min pour aler a cort.	Jonckbloet 12809/10 Ende Lyoneel voer metter vart Al dat hi mach ter coninginne wart.
---	---	---

de Vreese, p. 232 ende si hadde hem gemaect ene zalue daer si hem mede saluede sine borst ende sine arme.	Sommer V p. 82 et elle li ot appa- reillie laituaire mer- ueilleus que elle li fist user puis li oinst les temples & lez bras.	Jonckbloet 12837/40 Si hadde gereet ene lactuaere Die si hem gaf eten daer nare Ende si bestreect met salven bede Sinen slaep ende sine arme mede.
--	--	--

In de eerste passage is ‚Rotterdam’ beter dan ‚Den Haag’ t.o.v. de Franse tekst; in de tweede is het andersom. Bij doorlopende vergelijking komt men telkens tot dergelijke resultaten: om en om is nu eens de ene, dan weer de andere vertaling beter. (Dit om toch goed te doen uitkomen dat het oordeel niet alleen op deze twee passages steunt.)

Ik verlies niet uit het oog dat *Sommer* pas een eerste schets is wat betreft de oorspronkelijke tekst, en evenmin dat de Nederlandse teksten uit elkaar geweken kunnen zijn via diverse afschriften. Wil men echter volhouden dat de plussen-en-minnen over-en-weer aanvankelijk thuis hoorden in één enkele Middelnederlandse vertaling, dan zou dat een theoretisch ideale overzetting moeten zijn geweest naar een theoretisch ideaal Frans handschrift.

En zelfs dan. Laten wij de mogelijkheid even vasthouden en doordenken — het panorama van de Middelnederlandse letteren wordt er niet eenvormiger doch slechts schilderachtiger door! Die (enkele) Middelnederlandse vertaling (X) moet aanzienlijk langer zijn geweest dan ‚Den Haag’ of ‚Rotterdam’ (: geen bekortingen; de kleinste bijzonderheden vermeld). Het

moet een *proza*-vertaling zijn geweest (: een dergelijke wijdlopige tekst van (Fra.) proza naar (Ned.) versvorm omgezet, en daarna opnieuw van (Ned.) versvorm naar (Ned.) proza, levert een eindresultaat dat ‚Rotterdam’ niet zou kunnen representeren, zelfs niet via honderd afschriften; daarentegen zou ‚Rotterdam’ een achteruitgelopen afschrift kunnen zijn van een proza-X, en ‚Den Haag’ een verkortende berijming van (diezelfde) proza-X. Proza-X kan niet later dan 1250 vallen om ‚Rotterdam’ voldoende tijd te geven als *afschrift* terug te lopen.

Ook in dat geval blijven er twee verschillende Middelnederlandse Lancelot-bewerkingen te verantwoorden: een volmaakte (die verloren ging en slechts door een slechte copie wordt vertegenwoordigd), en een verkorte berijming daarvan. Onder dit aspect komen er voor onze Haagse Lancelot-compilatie nog enige literatuur-historische raadselachtigheden bij.

Recapitulerend: onze veertiende-eeuwse (dertiende-eeuwse) voorouders koesterden zoveel belangstelling voor de romantische avonturen van Lancelot dat het lonend was de lange roman tweemaal te bewerken. En daarmee zijn wij er nog niet!

Het Duitse Lancelot-onderzoek

Een poging gegevens te vinden omtrent de enigmatische — door Te Winkel gemelde — „Nederrijnsche prozabewerking van onzen ‚Lancelot’, die ook het eerste deel bevat”,¹⁾ bracht mij tot de uitgave van *Lancelot* nach der Heidelberger Pergamenthandschrift Pal. Germ. 147, I, door Reinhold Kluge (Berlin 1948).²⁾ Het bleek een boekwerk met een enigszins ‚annexionistische’ inleiding — evenwel van ongemeen belang voor onze Middeleeuwse literatuur.³⁾

Het Duitse Lancelot-onderzoek is, evenals het Nederlandse, langzaam op gang gekomen en het haperde op dezelfde vooroordelen. Heidelberg Pal. Germ. 147 is een handschrift uit de eerste helft van de vijftiende eeuw („um 1430”),⁴⁾ en aanvankelijk leek de tekst veel te jong om interessant te zijn. Tôt een vondst in het archief van Amorbach⁵⁾ bewees dat Heidelberg 147 een betrouw-

¹⁾ *Ontwikkelingsgang*², II, p. 311. Het is dezelfde passage die door Notermans-de Vreese (en hierboven, p. 10) werd aangehaald. Te Winkel geeft geen nadere toelichting.

²⁾ *Deutsche Texte des Mittelalters*, Bd. XLII.

³⁾ Meer nog dan de bespreking van Prof. Kloeke in *Ts.* LXVIII, pp. 227-30 zou doen vermoeden.

⁴⁾ Kluge, *Op. cit.*, p. XIV en p. XVI.

⁵⁾ Het waren „drei als heftstreifen verwendete pergamentblättchen”

baar afschrift is van een *deritiende-eeuwse* (proza-)redactie naar de *Lancelot en prose*. Vanaf dit ogenblik werd het grote handschrift van eminent belang, en een uitgave „dringend gewenst”.¹⁾

En nu het eerste deel van Kluge's uitgave is gepubliceerd, dient — nadrukkelijker dan bij de bespreking in *T's* LXVIII — te worden gewezen op de consequenties voor de Nederlandse philologie.

Een (Nederlandse) critiek op Kluge's inleiding²⁾ moet m.i. drie punten raken:

- a. De Rotterdamse fragmenten (van de Middelnederlandse vertaling) worden door Kluge zonder meer bij de Duitse Lancelot-handschriften ondergebracht. Dat kan twee dingen betekenen:

Of Kluge meent dat de overgangen Middelnederlands, Ripuarisch, Nederfrankisch, Nederduits, Middelduits, etc. etc. zo geleidelijk zijn dat men feitelijk geen grens kan trekken. Dan geeft hij ons daarmee tegelijkertijd echter het recht ons — van onze zijde — intensief met de „Duitse” Lancelot-overlevering bezig te houden.

Of hij is voorlopig van mening (zie onder b.) dat de Rotterdamse fragmenten niet getuigen van een onafhankelijke vertaling uit het Frans, doch uitlopers zijn van de „Duitse” overzetting. Dan hebben wij weer te doen met een van die gevaarlijke vooroordelen die philologische vooruitgang verhinderen. Kluge laat misschien de mogelijkheid open dat de/een „Duitse” en de/een „Middelnederlandse” vertaling naast elkaar staan³⁾, van de mogelijkheid dat een *Middelnederlandse vertaling het voorbeeld geweest zou kunnen zijn voor de Duitse*, getuigt zijn inleiding zeker niet⁴⁾ (voor de reden daarvan zie onder c.).

(*Zs. f. Deutsches Alterthum*, dl. 59, 1922, pp. 161-2). In dit artikel was de tekst nog niet geïdentificeerd, en E. Schroeder noemt de bijdrage dus: *Fragment eines mhd. prosaromans aus dem anfang des dreizehnten jahrhunderts*. In *Zs. f. D. A.*, dl. 60, 1923, pp. 148-51 vindt men identificatie, en vergelijking met Heidelberg 147.

¹⁾ „...die Heidelberger hs. erweist sich als getreue wiedergabe der alten übersetzung, mit mässigen sprachlichen verschiebungen und unfreiwilligen entstellungen; es ist mithin einer unserer wichtigsten ungedruckten texte und seine baldige herausgabe ein dringendes erfordernis” (*Zs. f. D. A.*, dl. 60).

²⁾ Over de tekstuitgave kan ik geen oordeel uitspreken.

³⁾ Als dit tenminste de betekenis is van: „Der wesentlich engere Anschluss des Textes von Rotterdam an den Wortlaut der französischen Vorlage gestattet trotz wiederholter Zusammenklänge mit der souveränen übersetzten deutschen Handschrift P [dat is Kluge's chiffre voor Heidelberg 147] noch keine bündige Schlussfolgerung auf den gemeinsamen Ursprung beider Redaktionen” (Kluge, *Op. cit.* p. LI).

⁴⁾ Kluge's commentaar op de „Rotterdammer Handschrift” (*Op. cit.* pp.

- b. In Kluge's uitgave van de Duitse Lancelot-tekst ontmoeten wij een publicatie in philologisch-ongewenste volgorde. Aan een tekst-editie behoort een grondig handschrift-onderzoek vooraf te gaan; het behoort er niet op te volgen. — Ten bewijze dat er op dit punt iets hapert, behoef ik Kluge zelf slechts aan het woord te laten: „Im übrigen steht die gesamte deutsche Hss.-Überlieferung, *soweit zugänglich*, im Dienst dieser Ausgabe. *Über das Hss.-Verhältnis wird erst nach dem Abschluss der Beobachtungen und nach der Bestätigung einstweiliger Ergebnisse* [sic!] in einem Nachwort zum 3. Bande dieser Ausgabe berichtet werden.”¹⁾
- c. Kluge acht blijkbaar aangetoond dat de Duitse Lancelot-vertaling dermate oud is dat zij gelijke tred houdt met het redigeren van de oorspronkelijke Franse roman. Dat is een onderdeel van het derde programmapunt²⁾ op p. VIII: „ohne fühlbare Zeitdistanz der altfranzösischen Artusprosa nachgeschrieben”. De gelijktijdigheid als conclusie zit klem tussen twee dateringen, te weten: 1225 als gangbare datering voor het voltooid-zijn van de *Lancelot-Queste-Mort*, en 1225 als datum van het Amorbachse fragment. (Daarmee vervalt elke mogelijkheid van een Middelnederlandse tussentrap.)
- Doch staat het onderzoek hier wel op vaste bodem? De datering van het Amorbachse fragment blijft voor mij een zeer zwakke stee. Het zou natuurlijk mogelijk kunnen zijn dat een

LI-LIII) is niet helder. Behalve het onduidelijke van de zin welke in de vorige noot werd geciteerd, vraag ik mij de betekenis af van: „Die Berührung des niederländischen Zweiges in einer Vorstufe mit dem zeitlich nahestehenden niederdeutschen Fragment der Hs. M [uit München] liegt im Bereich der Möglichkeit, wenn man sich den Weg des Prosa-Lancelot aus dem Altfranzösischen ins Oberdeutsche durch flämische Vermittlung und rhein-aufwärts vorzustellen geneigt ist.” Hieruit zou men zonder meer kunnen afleiden dat Kluge wèl de mogelijkheid van een Vlaamse tussentrap in het oog vat (zoals bijv. Dr C. Minis gedaan heeft in zijn studie: *Französisch-Deutsche Literaturberührungen im Mittelalter, Romanistisches Jahrbuch*, dl. IV, 1951 — bedoelde uitspraak p. 114 bovenaan), vooral omdat Kluge ten overvloede voortgaat met de opmerking dat „niederdeutsche oder niederländische Wort- und Formelanklänge” „den oberdeutschen Textbestand der Handschrift P auf Schritt und Tritt zu durchbrechen scheinen.”

Toch is niets minder waar. Kluge's gehele verdere inleiding spreekt alleen van en rekent alleen met de stelling: „Der deutsche Prosaroman von Lancelot ist eine direkte Übersetzung des Lancelot-Gral-corpus im Zyklus altfranzösischer Artusromane” (zo *Op. cit.* p. LIII).

¹⁾ Kluge, *Op. cit.*, p. XV; cursivering van mij.

²⁾ In vier punten vat Kluge de opvattingen samen van E. Schröder over de Duitse Lancelotvertaling waarvan het Amorbachse fragment en Heidelberg (Pal. Germ.) 147 getuigenis afleggen.

vertaald fragment bewaard was gebleven, ouder dan welk Frans Ms. ook van de *Lancelot en prose*. Is het evenwel palaeografisch mogelijk een stukje perkament van 12 cm. hoog en 10 cm. breed ¹⁾ met enige stelligheid te dagtekenen ?

Het Amorbachse fragment

Daar de ouderdom van drie in het archief te Amorbach bewaarde kleine hechtstrookjes van zes bij vijf centimeter (die echter — o wonderlijk geluk — op elkaar aansluiten) zulke belangrijke consequenties heeft voor het Duitse (en het Nederlandse) Lancelot-onderzoek, en de eerste band van Kluge's Lancelot-editie geen reproductie ter beschikking stelt, ²⁾ heb ik foto's doen vervaardigen ³⁾ om het schrift te zien. *Beschrijvingen* van palaeografische eigenaardigheden ⁴⁾ werken op mij zeer weinig verhelderend.

De (zeer goede) foto's leiden tot drie overwegingen:

1. Het schrift ziet er archaisch uit ⁵⁾, maar bij nadere inspectie is het jonger dan op de eerste indruk. Er is in het schrift geen enkel punt, geen enkele aanwijzing te vinden om twijfel aan de datering 1225 te weerspreken — eerder het tegendeel. (M.a.w.: volgens de tegenwoordige stand van de palaeographie is het een 13de-eeuws handschrift, maar er is geen dwingende noodzaak om het op 1225 te bepalen.)
2. Codicologisch gesproken is het onverantwoord om een literair handschrift van onbekende herkomst ⁶⁾ waarvan een zo klein fragment gespaard bleef, te dateren, laat staan op een bepaald jaar.
3. Literatuur-historisch gesproken is het ongemeen interessant te zien hoeveel bewijskracht voor de tekst (als literair werk) er ligt in zo'n kleine hoeveelheid perkament. Want dat Heidelberg 147 en Amorbach elkaar 'bewijzend representeren' is onweerlegbaar:
(ik geef slechts enkele zinnen ⁷⁾ —

¹⁾ Men zie de genoemde afmetingen: Kluge, *Op. cit.*, p. XXII. (Men moet hoog en breed elchter omwisselen).

²⁾ *Op. cit.*, p. LXX: („die Platten und Bildtafeln des Amorbacher Fragments" zijn door oorlogsgeweld verloren gegaan).

³⁾ Ik ontving ze door bemiddeling van Dr G. I. Liefstinck te Leiden.

⁴⁾ Men zie de beschrijving bij de uitgave van het fragment in *Zs. f. D. A.*, vol. 59; verder de aanvulling van Kluge, *Op. cit.*, p. XXIV.

⁵⁾ Ik formuleer hier wat ik van Dr G. I. Liefstinck leerde.

⁶⁾ De plek waar een hs. na eeuwen opduikt, zegt niets over de plaats van vervaardiging.

⁷⁾ A(morbach) naar de foto's, H(eidelberg) naar de uitgave van Kluge.

A Do sie einen verren wek al so geriten do sprach der da vur
H Da sie eynen ferren weg also geritten, da sprach der da vor

A reit z̄v dem andern . Set da sprach er sint allewege zwene
H reyts zu dem andern : 'Seht, da sint alweg zwen

A risen . v̄n w̄stent alretegelych diz lant . Sie twingent
H riesen und w̄nsten ¹⁾ alle tag teglych diß lant, sie zwingen

A allez daz in bi gesezzen ist . v̄n hazzent den kvninc artusen
H alles das yn by geseßen ist und haßen den konig Artusen

A so sere . daz er noch sin ritter darwert niht geturren kvmen .
H so sere das er noch sin ritter darwert nicht geturren komen !
etc.

Wel heeft dus ‚Amorbach‘ met zijn 90 cm² vellum in het vraagstuk van de Lancelot-verspreiding een plaats van eminent belang, maar men dient in het oog te houden wat het kan verdedigen en wat niet. Heidelberg 147 is wel degelijk een (goed) vijftiende-eeuws afschrift van een dertiende-eeuwse Duitse vertaling, doch ‚Amorbach‘ is niet in staat een Middelnederlandse tussentrap uit te sluiten.

‚Rotterdam‘ tegencver ‚Heidelberg‘

Een vergelijking tussen ‚Rotterdam‘ en ‚Heidelberg‘ kan maar op een zeer klein raakvlak plaats vinden, en wel op het ene blad dat het tweede Rotterdamse fragment vormt en één pagina van Heidelberg 147. Heidelberg 147 heeft namelijk een groot hiaat dat — afgemeten naar de Franse tekst — loopt van *Sommer* IV p. 212, r. 31 tot het eind van *Sommer* IV (d.i. p. 362), ²⁾ en daar het eerste blad van ‚Rotterdam‘ in dit gedeelte ligt — zie Bijlage III — valt het uit voor een vergelijkend onderzoek. Blijft over: het tweede blad van ‚Rotterdam‘ en f°. 160 recto van ‚Heidelberg‘.

Op p. LII drukt Kluge 4 passages af uit *Sommer*, ‚Heidelberg‘ en ‚Rotterdam‘ waarin „der wesentlich engere Anschluss des Textes von Rotterdam an den Wortlaut der französischen

¹⁾ Sic bij Kluge.

²⁾ Kluge, *Op. cit.*, p. XVII. Men kan de omvang van het hiaat globaal berekenen — ik kom evenwel tot een ander resultaat dan Kluge. Heidelberg 147 telt (tegenwoordig) 330 folio's; daarvan neemt de *Lancelot* zelf f°. 1 — f°. 247 recto in beslag; 248-330 bevatten *Queste* en *Mort Artu*. De *Sommer-Lancelot* (dln. III, IV en V) telt afgerond (427 plus 360 plus 407) 1200

Vorlage" ¹⁾ wordt gedemonstreerd. Daarvan is de eerste zeer ,suggestief' — speciaal voor iemand die een Middelnederlandse voorvader van ,Heidelberg' mogelijk acht — want ,Heidelberg' en ,Rotterdam' hebben er een zinsnede gemeenschappelijk tégen *Sommer*. Ik geef deze zin opnieuw, nu met ,Den Haag' er bij (hier aan de kant van *Sommer*, vgl. p. 11 supra) en de bedoelde overeenstemmingen cursief.

Jonckbl. 12803	<i>Sommer</i> V, p. 81	Rotterdam	Heidelberg
Si begonste hare thant cleden	Lors se uest & appareille au miex	<i>Doe stoet si op ende dede ane haer himde</i>	<i>Sie stund off vnd dete ir hemde an</i>
Ende om te gane gereden	quele puet . si [s]en uient deuant	ende <i>bereidde hare</i> so si best mochte .	<i>Sie bereytt [sic] sich so sie aller bast</i>
Tote Lancelote al sochte.	lancelot si aches- mee que moult ert	ende ghinc te lan- celote.	<i>[sic] mocht vnd ging zu Lancelot</i>
Si dede hare ten siensten dat si mochte,	bele a ueoir.		<i>So sie aller schönst mocht vnd so wol gezieret das wunder</i>
Ende si es te Lancelotegegaen			<i>zusehen was nach dem sie so lang siech gelegen was</i>
Scone gepareert, sonder waen.			<i>(.) ²⁾</i>

Een overeenkomst, kortom, zo veelbelovend dat ik mij niet tevreden kon stellen met de vier passages en een micro-foto van ,Heidelberg' f°. 160 recto aanvraag. ²⁾

pagina's en *Queste-Mort* samen nog eens 390. Het hiaat in Heidelberg 147 van 150 pagina's *Sommer* brengt ons in verhouding op iets minder dan één tiende van het gehele werk; neemt men alleen de Lancelot in aanmerking, dan wordt de uitkomst niet verschillend. Ook zo kom ik tot een hiaat van ten hoogste 35 folio's Heidelberg. Kluge daarentegen spreekt op p. XV van „eine Lücke von einem Fünftel des gesamten Textumfangs aller drei Bücher."

Althans een deel van het hiaat is zeker contemporain — de afschrijver breekt af in de 1ste regel van f°. 140 recto en zoals Kluge op p. XX opmerkt: „Bei geringer Quetschung der Schrift hätte sich die Beanspruchung von Bl. 140^r mit nur einer halben Zeile vermeiden lassen." M.i. volgt daaruit dat de afschrijver een incompleet voorbeeld had, dat hij dit *wist* en dat hij zich voornam het ontbrekende later in te vullen (uit een ander hs. — dat hij blijkbaar niet vond); Kluge schijnt te menen dat de copist ,er van afzag' het volgende gedeelte weer te geven (: „Über den plötzlichen Textabbruch in der 1. Zeile von Bl. 140^r und den Verzicht auf die Wiedergabe eines anschließenden umfangreichen Abschnitts der altfranzösischen Vorlage ist dadurch noch keine Klarheit gewonnen", p. XVIII — cursivering van mij).

¹⁾ *Op. cit.*, p. LI; de gehele zin heb ik al geciteerd in noot 3 op p. 13.

²⁾ Kluge's deel I van de Lancelot-uitgave gaat tot f°. 140 recto; f°. 160 komt dus in het (nog niet verschenen) tweede deel.

De micro-foto gewerd mij gratis, door de vriendelijke zorg van de Heidelbergsæ Bibliotheksrat, Dr Jammers, waarvoor hier mijn openlijke dank.

En nu bleek eens te meer dat de Lancelot-philologie niet op rozen gaat — men zal voor ieder *bewijs* diep moeten graven, in de Franse Lancelot-handschriften wel te verstaan.

Op p. 11 supra heb ik enkele passages gegeven voor de verhouding ‚Rotterdam’ tegenover ‚Den Haag’. In de tweede daarvan — aangaande de medicamenten die een/de jonkvrouw de zieke Lancelot toedient — ontbreekt in ‚Rotterdam’ de *likkepot*, terwijl de zalf gestreken wordt op *borst* en armen (Sommer en ‚Den Haag’: *laituaire/lactuaire* en *temples/slaep* plus armen).

Zie nu ‚Heidelberg’:

„Sie bereyt im elactuar vn schmyret im syn stirn vnd arm
so wol das . . .”

Deze zin op zichzelf is al voldoende om het voorafgaande ‚suggestieve’ voorbeeld van opvallende aanraking ‚Rotterdam’ — ‚Heidelberg’ te neutraliseren. Dat wil zeggen: op de begane grond. Zonder afdaling naar de Franse overlevering komt men nu niet meer tot een beslissende uitspraak.

Een uitspraak waarover?

Over de vraag of mogelijk een voorvader van ‚Rotterdam’ de Middelnederlandse voorvader kan zijn van ‚Amorbach’ — ‚Heidelberg’.

Daarom sluit ik mij — met een andere (voorlopige) mening over de samenhang der dingen — nu aan bij Kluge’s opmerking: „Selbst das 1. Beispiel, wonach P [d.i. ‚Heidelberg’] in frappierender Übereinstimmung mit R [d.i. ‚Rotterdam’] den Ausdruck *se uest* der Quelle mit *stund off und dete ir hemde an* umschrieb, berechtigt ohne kritischen Quellenvergleich nicht dazu, die Verwandtschaft der ober- und niederfränkischen Handschrift als ausreichend erwiesen zu betrachten.”¹⁾

Resultaat: een vergelijkend onderzoek tussen ‚Heidelberg’ en ‚Rotterdam’ met aan Franse zijde alleen Sommer blijft te zeer aan de oppervlakte. Het mogelijke Middelnederlandse archetype is evenwel niet uitgeschakeld daar de afwijkingen over en weer door-gewoekerde afschrijf-‚fouten’ kunnen zijn. Zou dit het geval blijken, dan zou deze uitkomst repercussies hebben op de verhouding ‚Rotterdam’ tegenover ‚Den Haag’ (zie pp. 11-12) en de ‚proza-X 1250’ in het gezichtsveld komen.

¹⁾ *Op. cit.*, p. LIII.

Aanwijzingen voor een zeer vroege Mnl. Lancelot

Tot dusver is er nog niets positiefs over een (mogelijke) zeer vroege Middelnederlandse Lancelot-vertaling vermeld — er zijn alleen wat negatieve belemmeringen opgeruimd.

Zijn er dan positieve aanwijzingen, kan men vragen.

Er zijn twee zeer verschillende terreinen van onderzoek die goede oogsten beloven.

Het eerste is een Fins onderzoek dat weldra meent het bewijs te kunnen leveren — op taalkundige gronden — dat de Duitse Lancelotversie van ‚Heidelberg‘ (en dus van ‚Amorbach‘) niet direct uit het Frans vertaald werd. In de *Neuphilologische Mitteilungen* van 10 December 1951 ¹⁾ publiceerde Pentti Tilvis een kort (voorlopig) artikel: *Mittelniederländisches im Prosa-Lancelot I*, waarvan de strekking is: „Es besteht m.E. kein Zweifel, dass die durch das Amorbacher Fragment (A), durch die Heidelberger Hss. (P und p) und durch die anderen mit diesen verwandten Hss. vertretene Version des mhd. Lancelotromans aus dem Mndl. übersetzt worden ist; der Übersetzer muss ein Deutscher gewesen sein, der seine mndl. Vorlage bei weitem nicht immer richtig verstanden hat und der bei der Übersetzung den afrz. Originaltext nicht konsultiert hat, ja, nach allem zu schliessen, das Französische nicht verstanden hat.“ (p. 195).

Het wachten is nu op de „akademischen Abhandlung, die in nächster Zukunft erscheinen wird“ en waarin de heer Tilvis zijn „Ansicht über die Herkunft des mhd. Prosa-Lancelot ausführlicher begründen“ zal (p. 205). Voorshands kan ik slechts opmerken dat de enkele argumenten en bewijspplaatsen die Tilvis in zijn artikel aanvoert, te denken geven.

Het handschrift te Keulen

Bij deze kwestie sluiten zich de problemen aan van het handschrift (papier): W. f°. 46* Blankenheim uit het Stadsarchief van Keulen.

Kluge geeft op p. XXXVI-XXXVII van zijn Lancelot-editie enige bijzonderheden over dit manuscript (dat hij niet had gezien ²⁾ en) dat op f. 280 r° - 354 r° „einen Prosaroman von Lancelot“ bevat. „Die Mundart ist ripuarisch.“ Incipit en Explicit medegedeeld door het handschriften-archief „der ehem. Pr. Akademie“ bleken te kort om zich een idee over de tekst-inhoud te vormen ³⁾

¹⁾ Jaargang LII, nr. 7-8.

²⁾ Kluge, *Op. cit.*, p. XXXVI: „... weil die Hs. selbst nicht zu Gebote steht...“

³⁾ Kluge, *Op. cit.*, p. XXXVII: „Vom eigentlichen Text verlautet nichts.“

en Kluge merkt op: „Sobald günstigere Zeitumstände die Hs. wieder zugänglich machen, wird sie auf ihren Überlieferungsanteil hin geprüft und im Nachwort zum 3. Bande dieser Ausgabe behandelt werden.”

Maar zolang kan de Neerlandistiek niet wachten, wier nieuwsgierigheid — beter laat dan nooit — uitermate geprikkeld wordt door de colophon:

Disz buchelin zu einer stonden
 Hain ich Inn flemische geschrieven fonden
 Von eyne kostigen meister verricht
 Der es vsz frantzose dartzu hait gedicht
 Dwile das alle dutschen nit konden verstan
 Habe ich vnnutzliche zejft dartzu verslieszen vnd gethan
 Bisz das ich es hertzu bracht hain.
 Deo gratias ¹⁾.

Enige micro-filmopnamen ²⁾ verschaffen een voorlopig overzicht over de tekst-omvang van deze Lancelot, die m.i. verdient taalkundig onderzocht te worden op zijn Vlaamse afkomst, ³⁾ die echter ook literatuur-historisch tantalizerende kwesties opwerpt. ⁴⁾ Ik althans word zeer geïntrigeerd door het feit dat deze Keulse Lancelot-tekst aanvangt op het punt waar in het grote (Duitse) Heidelbergse Lancelothandschrift het grote — volgens Kluge onoverbrugbare ⁵⁾ — hiaat optreedt, en ophoudt op het punt waar onze (Nederlandse) Haagse Lancelot-codex inzet. ⁶⁾

Ter oriëntering de volgende bewijsplaatsen:

Keulen, f. 280 recto, a
 aanvang tekst

Sommer IV, p. 212

Uns hatt die // abenture vor //
 bracht vnd // woil ertzalt / des //
 ersten buchs des fromen stoltzen //
 Ritters/herrn lantzelotz von lach /
 // als ir das woil gehort mogt // han
 / vnd nu an dem ende ge//lasse vnd
 geswiegen / wie er // sij gescheiden
 von der konigynne // Jenouer / vnd

¹⁾ Tekst naar fotostaat — niet naar Kluge. (Wschl. schuldten er leesfouten in de gegevens van de „ehem. Pr. Akademie“.)

²⁾ Voor het beschikbaar stellen van deze opnamen wil ik mijn dankbaarheid betuigen aan de archivaris, Dr Kuphal.

³⁾ Kluge t.a.p. spreekt van „angeblich flämischen Vorlage“.

⁴⁾ Voor palaeographische bijzonderheden van het manuscript, waarvan de terminus ad quem 1476 schijnt te zijn, verwijs ik naar Kluge.

⁵⁾ Zie p. 16 supra en Kluge, *Op. cit.*, p. XX: „Hier tritt die oben erwähnte grosse Überlieferungslücke zwischen P I und P II ein, die keine andere Hs. der P-Gruppe auszufüllen vermag“ (cursivering van mij).

⁶⁾ Op p. 4 supra is vermeld dat deze inzet verrast.

andern gefangen // Rittern / Inn dem lande von//Gorre / die er dan mit siner //bederbekeit / vnd guter ritter//schafft / vsser gefengnisse er//loist hett / vnd gerieden mit // driszig Rittern zu der verlorn // brucken wert / suchende myn herrn Gawin / vnd als er Inn // das felt ist komen / Sij ein // getwerg yme begegnet / mit // yme geredt / Her Gawin habe // yne zu yme gesant / yme zu // sagen / allein zu yme zu komen / sachen halp / er ²⁾ yme nit koime // entbieten / das er ³⁾ nit siner//geselleschafft vorgelacht habe /// vnd sie gebeten / sin also zu//warten / er ⁴⁾ wolle balde wid//der zu yne komen / oder bott//schafft thun . wie sie sich halten // sollen . Do hant sie geantwurt // das wollen sie gern thun / vnd // also sij er mit dem twerg [begint kolom b:] allein gereden / In ein holtz // Etcetera / Hie hatt das erste // buch nu ein ende . vnd hebt // an das ander / vort zu sagen // von herrn lantzeloten / vnd // syme neuen Bohort / als Ir // woil gehorn sollent hirnoch. //

Da lantzelot was gescheiden // von sinen gesellen / do // reyrt er vnd der twerg / alsonge // das sie dorch einen walt ge//reden / vff vier bogenschusze//lang / vnd do sie dorch den // walt bekamen / gesehen sie gar // ein schon burg / vast woil // gebuwet / vnd starck mit groszen // tornen /vnd wijten graben // vmb vnd vmb woil bewart //

Da reden sie alslange / bisz daz // sie an das dore kamen / da // funden sie die porten wijt // uffen stan / Sie stonden abe // vnd hefften Ir pferde an die // bruck / vnd gingen In die // burg / Aber sie funden nyman // der yne begegnet zu dem // sie mochten gerit

.... Et au matin uaitancelot querre monseignor Gauvain . si emporte deuant lui ses armes . et enmaine .xl. cheualiers del pais . (rr. 12-13)

(r. 15 -) Et quantancelot fu pres del pont sous aigue a mains de .xv. ¹⁾ lieues . si encontra vn nain sour .i. cheual tout blanc . Et cil demande pourancelot . et on li monstre . et cil sen uait a lui . et li dist . Sire fait li mesires Gauvain vous salue . Etancelot li fait moult grant ioie . si li demande comment il le fait . Sire fait li nains moult bien mais il vous mande par moi paroles priuees Et lors le traist a vne part & se li dist . mesires Gauvain est el lieu el monde qui plus li plaist . et a quanque li li plaist et quil deuise Et il sauoit bien que vous le venies ueoir . si vous mande que vous ueignies a lui sans point de compaignie . (enz. enz.)

(r. 30-)

Atant sen vont entre lui et le nain . et li autre remaignent . et il sont entre en vne forest qui nauoit pas .iiij. archies de le . si vont tant quil sont uenu a vn petit chastel moult fort qui estoit clos dun placeis qui moult estoit espes . et apres de .ij. paire de fosses . Et par deuant tout ce y auoit boins murs [.]

Il trouerent la porte ouuerte et [s]en uont en vne sale par terre [.]

Lors descent mesureancelot et la sale fu ionchie derbe fresche.

1) Het telwoord verschilt in verschillende hss.

2) D.i. de dwerg.

3) D.i. Gawin (Gauvain, Walewein).

4) D.i. Lancelot.

oder ge//fragt han / clein noch
 grosz // wenig noch viel / Do ging //
 lantzelot alles vor sich / bisz // das er
 kwam In eynen cleynen // Sale / der
 dan mitschonen // tortaschen ¹⁾ vmb
 vnd vmb besteckt // vnd so clare
 was / das man // [begin f. 280 v°,
 kol. a] dar Inn gesehen mocht /
 als // wer es hoher tag gewesen //
 Do sach er aber vmb sich / wo //
 Herr ²⁾ Gawin were / aber er // en
 gesach nyman / do nam // yne fast
 fremde wie das // ein sache mocht
 wesen // Dwile yme der twerg so
 // eygentlich botschafft von herrn //
 Gawin bracht / als ir gehort //
 hant / Do ginge er In den // Sale
 widder / vnd wart sich // bedencken
 / vnd als er In den // bedencken
 ginge / vnd mitten // In den sale
 komen was / da viel die done ³⁾ vnd
 // gerust // vnder yme gar hin-
 weg / vnd // viel Inn ein dieffen
 putz / doch // verfullet er woil daz
 er sich // konde nit zuquetzen / vnd
 // merckt von stont / das er sanfft //
 als In ein gras gefallen were // das
 er sich nit gequetzt mocht // han
 (enz.)

Et lanceles sen vait moult boin
 pas quar

moult li est tart quil voie
 monsegnor Gauuain .

Et quant il vint en mi la sale.
 si li font lerbe desous ses pies.

et il chiet en vne fosse qui auoit
 bien .ij. toises de parfont . mais
 il ne si blece point

quar il y estoit asses herbe mis
 quil ne se blechast ne iambes ne
 bras .

En nu het einde van de roman: koning Baudemagus rouwende
 om de dood van zijn zoon, Melyagant —

Keulen, f. 353 verso, a, r. 2

. . . . vnd // nam sins sons heupt
 / Inn // sinen arm vnd besach yne
 // so durlich / als das wol zu //
 mercken was vnd domit // verging
 yme das hertz / das // er niddere
 viel Inn amacht / // als lang als
 er was / sie // namen sin ware /
 so sie best // konden . lange lag er
 Inn // der amacht / do er widder
 bekam // da begonde er den
 meysten // Jamer clagen / vnd ru-
 wen // dreben / der vor ye gesehen
 // wart / das sie alle meynten //
 das er nummer mee zu vertrosten
 // solt werden / er en beysz Inn //
 vier tagen nye essens oder // drangs

Sommer IV, p. 300, r. 34

si prent li roys entre sez mains
 la teste qui toute estoit plaine
 de plaies . si le lieue en son estant
 & le regarde quamquil puet . Et
 quant sez cuers ne puet plus
 endurer langoisse quil sent si
 chiet a terre pasmes . si iut a
 terre grant piece en pasmisons .
 Et quant il fu releues si commen-
 ce son do[e] a faire . tel quil
 ne puet estre reconfortes par
 homme .

ne onques celui ior ne manga
 ains plora et dolousa por son fil

¹⁾ Sic? Begrijp: *toortsen*.

²⁾ MS.: *Her* met naar rechts verlopende boven-lus.

³⁾ *Done* i.e.: *spanning*.

/ von grossem smertzen¹⁾ // den
 er an sinem hertzen leyte / // Er
 det yne legen Inn ein // Ermitasze²⁾
 mit solchem wirde // als man eins
 konigis kint // legen sol / der dan
 von hogem // geslecht als er was
 / do // stehet²⁾ er dannen mit
 grosser // betrupekeit / vnd mit
 syme // hertzen leyde / das er
 vil nach // sin sinde verliesen
 wande // von grossem ruwen den
 er // dreyp / vnd als er zu hinder//
 tart³⁾ kam / vnd vernam wie //es
 gangen was / vnd er sin [begint
 kolom b:] mesniehe vernam Er

sprach // Ey toit wye warst du so
 // gedorstig dastu mynen son //
 mir nemen dorst / vnd begonde //
 er sins sons doit betzeichen // vnd
 sin man versprach er grop//lich
 vnd sagten / hetten sie // sins sons
 Inn hude gewest . er // solt noch⁴⁾
 manchen tag ge//lept han /

vnd disz ist ein sache // der ich
 nummer vertroste⁵⁾ sol // oder
 werden mag / Dan diese // verlost
 ist so grosz / das sie nit // zu vber-
 kommen ist / mit keynigen //dingen .
 grossen ruwen hatt der // konig /
 noch syme kinde / das // yne vbel
 ye man vertrosten //mocht / Hie
 lassen wir nu // von dem konige
 Brandamagus // der sere betrupt
 bleybe / vmb // sins sons doit / den
 lantzelot // erslagen hatt / dorch
 melia//gantz vbermut willen / vnd
 // damit hait disz buch ein ende //
 von den abenthuren die hievor //
 geschriben / dan Inn eyne andern
 // buche folget nach von artus //
 dem konig / vnd der konigynnen
 // lantzeloten / vnd andern ge-
 sellen // Dan was ich Inn dem
 well//schen fonden hain / das han //
 ich zu dutsche gemacht / das //
 beste ich habe gekont / vnd // bitt

& fist le cors enterrer en .j.
 hermitage a si grant honor comme
 on doit faire fil de roy .

Et apres sen parti li roys tant
 dolans & [p. 301 begint:] tant
 corouchies que a poi quil ne der-
 uoit .

Et quant il vint a huide-
 sant et il uit sa

maisnie entor lui
 et sa gent si li resouint de son
 fil . et blasme la mort au plus
 quil puet & dist . Ha mors fele-
 nesse comment osas tu aprochier
 de mon fil . Et quant il ot ceste
 parole dite . si manecha sez
 barons & lor dist . Se vous eussies
 bien garde mon enfant . il ne
 fust pas ochis . Mais vous en
 aues tant fait que iou vous harai
 de mortel hayne tous lez iors
 de ma vie . Ne si naies ia espe-
 ranche que iou men puisse con-
 forter . Car ceste dolerose perte
 est sans recourier .

Ensi demaine
 li roys baudemagus son doel por
 melyagant son fil .

Mais atant se
 taist ore li contes de lui si vous
 dirons dune autre auenture qui
 auint a la cort le roy artu . [=
 Sommer IV, p. 301, r. 10].

1) Er is geknoeid in het begin van het woord.

2) Sic?

3) Plaatsnaam; *Huidesant* of *Windesant* in de Franse tekst.

4) MS.: *nach*.

5) Er is geknoeid in het woord; verbeterd in margine.

alle die von lantzeloten // [begin
laatste pagina, d.i. f. 354 recto:]
lesen das sie got von hiemel//rich
vor mich bitten wollent . // das
er noch mynem dode myner // selen
gnedig sin wolde / dorch // siner
heilgen barmhertzekeit // vnd der
reynen Jungffrauwen // frauwe San-
te marien willen . // dan ich hoff
das nyman // hie Inn horen oder
vernemen // sol / da durch man zu
vn//togent / vnd zu lesterlichen
// dingen / getzogen solle werden //
Dan disz buche saget von // togent
/ vnd von eren / von // ritter-
schafft / vnd wie man // prysz beIa-
gen vnd vntogent // schuwen soll /
man findet // hie Inn gode zu dienen
vnd // gnade zusagen / vmb das
gut // das er vns thut / vnd wie //
man lesterlich dinge vermyden //
vnd zu allen dogenden sich //
keren vnd stellen soll.

Volgt nog de op p. 20 supra geciteerde colophon.

De combinatie van dit taalbeeld, de colophon en de reputatie van de Blankenheim-handschriften in het algemeen, ¹⁾ doet mij voorshands aannemen dat wij hier wel degelijk met een vertaling uit/bewerking naar een middelnederlandse ²⁾ tekst worden geconfronteerd. Dan springen er allereerst twee punten naar voren:

a. Wat is dat een vreemd „tweede boek” dat zo omstandig met inleiding en afsluiting wordt afgebakend. Met het eerste boek kan toch niet bedoeld zijn de hele Lancelot-roman tot aan *Sommer* IV, p. 212; d.i. in druk niet minder dan 637 (zeshonderd zeven en dertig!) pagina's — tegenover de 89 pagina's *Sommer* die het „tweede boek” vormen? En aangezien het „tweede boek” in materie geeft: het laatste stuk van *Charrette en prose* en het tekstdeel dat Lot ³⁾ „Les suites de la *Charrette*” heeft genoemd, vraag ik mij af of het „eerste boek” wel verder terug ging dan *Charrette* zelf? Wat materiaal betreft komt dat neer op 57 pagina's *Sommer* ⁴⁾ — wat weliswaar ook geen harmonisch tegenwicht oplevert (57 : 89), doch één dat althans enige waarschijnlijkheid kan bergen.

¹⁾ Vriendelijke tongen beweren dat alle Blankenheim-hss. teruggaan op teksten uit het Middelnederlandse taalgebied. Welk een aantrekkelijk terrein van onderzoek voor de Neerlandistiek!

²⁾ Ik durf het dialect (en de tijd van ontstaan) niet te gissen.

³⁾ *Étude sur le Lancelot en prose*, p. 321; vgl. ook noot 3 van p. 5 supra.

⁴⁾ Deel IV, pp. 155-212. Trouwens: misschien zijn de andere *Charrette en prose*-versies langer.

Betekent dat evenwel — zou het kunnen betekenen? — dat *Charrette (en prose)* èn „les suites de la *Charrette*” ooit als afzonderlijk onderdeel gecirculeerd hebben?

b. Als wij ons een ogenblik tot het eerste blad van de Keulse Lancelot-tekst bepalen, m.a.w. tot het hier op pp. 20-2 aangehaalde deel, zijn de verschilpunten met *Sommer* nogal opvallend. Nu is op p. 2 supra al uiteengezet dat *Sommer* pas een eerste schets is voor de Lancelot-tekst; voor de tekst in deze omgeving zijn wij echter niet alleen op de publicatie van *Sommer* aangewezen. Daar is om te beginnen Jonckbloets editie naar het Parijse hs. nr. 339 (Bibl. Nat.)¹⁾, daar is verder de uitgave van Gweneth Hutchings naar manuscripten te Cambridge en Oxford ²⁾ en geen dezer versies wijkt in de corresponderende regels belangrijk van *Sommer* af: d.w.z. geen heeft de bijzonderheden van de paarden die aan de brug worden vastgebonden, van het onbevolkte kasteel, de met toortsen zo helder verlichte zaal, de innerlijke verwondering bij Lancelot.

Ofschoon intensief onderzoek der hss. van de Franse Lancelot-tekst alleen zekerheid kan verschaffen, kan men zich toch al de vraag stellen wat de bewerk van ‚Keulen’ voor zich had: Middelnederlandse verzen of Middelnederlands proza? ³⁾

De sòort afwijkingen — als ze tenminste niet op een bepaald Frans manuscript zijn terug te voeren — wijzen in de richting van wijdlopheden onder rijm dwang. Men vergelijkte bijv. de passage: „Aber sie funden nyman der yne begegent zu dem sie mochten gerit oder gefragt han / *clein noch grosz* (,) *wenig noch viel*” (cursivering van mij) ⁴⁾ of: „Do ginge er in den sale widder / vnd wart sich bedencken / vnd als er in den gedencken ginge / vnd mitten in den sale komen was . . .” ⁵⁾ Er tegenover staat echter dat de rijmwoorden niet in het oog vallen; tenzij men *bedencken* / *gedencken* van de zo juist aangehaalde zin wil meetellen, vind ik alleen: *gescheiden* / *gereden* (dat zou kunnen zijn: *gesceden* / *gereden*).

Dit alles zijn problemen voor een nadere, intrinsieke bestudering, want door zijn bijzondere ligging in de Lancelot-tekst (zie Bijlage III) kan ‚Keulen’ niet vergeleken worden met ‚Heidelberg’, ‚Den Haag’ of ‚Rotterdam’. Ook ‚Brussel’ valt er buiten. Desniettegen-

¹⁾ Vgl. p. 7 supra en de noot; voor onderhavige passage zie Jonckbloet II, p. CXIX.

²⁾ Vgl. p. 2 supra; passage-in-kwestie in haar uitgave op p. 97.

³⁾ Zoals men weet geeft het woord „gedicht” in de colophon — zie p. 20 supra — geen uitsluitel.

⁴⁾ Vooral het recursiverende valt onder de echte opvultechniek van de versteksten.

⁵⁾ Hoe moeizaam schiet de tekst op!

staande dat zijn er enkele fragmenten die zich tot comparatieve onderzoekingen lenen, en hiermee gaan wij over naar het tweede terrein ¹⁾ dat nog goede oogsten belooft:

De Middelnederlandse Lancelot-fragmenten te Marburg

Eind 1939 behaalde Friedrich Meuser de doctorsgraad „der Philosophischen Fakultät der Philipps-Universität zu Marburg” op een proefschrift: *Lantsloot van der Haghedochte; Bruchstücke eines neuen mittelniederländischen Artusromans.* ²⁾ Daar het „nieuws” van deze dissertatie bij de Neerlandici nog niet bekend schijnt te zijn ³⁾ en de tekst van de roman nog steeds niet in druk is verschenen, ⁴⁾ zal ik hier een kort verslag doen.

Lantsloot van der Haghedochte

In 1933 werd Meuser opmerkzaam gemaakt op het fragment van een mnl. verstekst, bewaard „in der Sakristei der Mengerinhäuser Pfarrkirche”. ⁵⁾ Het blad, dat 208 versregels bevatte, werd al in 1902 gevonden maar men had het niet kunnen dtermineren en het was blijven liggen. Meuser’s leermeester en promotor, Prof. Dr K. Helm, spoorde hem aan naar verdere bladen te zoeken en aangezien de archieven van Mengeringhausen zelf niets meer opleverden, werd het onderzoek voortgezet in het „Marburger Staatsarchiv, das den grössten Teil der Archivbestände Alt-Waldecks behbergt”. Er kwamen 30 (dertig) fragmenten van het gezochte handschrift ⁶⁾ voor den dag. Met het fragment uit Mengeringhausen, met twee fragmenten uit Münster en één uit Leiden ⁷⁾ (!!) zijn er nu 34 delen en deeltjes van deze tot dusver onbekende Lancelot-bewerking terecht, in het geheel „5819 Versen, von denen aber etwa 450 unvollständig sind”. Als afk.aanduiding voor deze versie koos Meuser: W.L. (= „Waldecker Lancelot”; J.L. betekent: „Jonckbloet’scher Lancelot”).

Meuser meende aanvankelijk gedeelten te hebben teruggevonden van het ontbrekende eerste boek (of zo men wil: eerste „pertie”)

¹⁾ Vgl. p. 19 supra.

²⁾ Getypt en aldus „vervielfältigt mit Genehmigung der Fakultät”. De Commissie voor uitgave van geschriften der Mij. van Letterkunde heeft een exemplaar.

³⁾ Het vijfjarige afgesloten-zijn van internationale publicaties heeft ons veel leemten bezorgd. Ik kwam op het spoor van Meuser’s vondst via Kluge, *Op. cit.*, p. XLI en noot.

⁴⁾ Er bestaan daartoe plannen, zeker reeds van 1947 af.

⁵⁾ Mengeringhausen, Kreis Waldeck is Meuser’s geboorteplaats.

⁶⁾ Zoals zo vaak is het mooie en stevige perkament (eind 16de, begin 17de eeuw) gebruikt als omslag(en) voor officiële stukken.

⁷⁾ Meuser kende de uitgave, niet de bewaarplaats — zie p. 28 infra.

Ook De Vreese meende destijds dat de (Münster-)bladfragmenten ¹⁾ tekst bevatten „uit onzen zoogenaamden *roman van Lancelot* [d.w.z.: versie ‚Den Haag’], en wel uit die gedeelten, welke als verloren gelden.” ²⁾ Door vergelijking met *Sommer* kon hij de stukken t.o.v. de Franse tekst gemakkelijk situeren, „al wijkt deze hier en daar nogal sterk van ’t berijmde verhaal af” ²⁾; dat het tweede fragment *binnen* de grenzen van ‚Den Haag’ viel, heeft hij niet bemerkt. Anderen evenmin — tot Meuser . . . Aan de mogelijkheid van een tweede vers-bewerking heeft men zelfs niet gedacht: iemand kan dus alle troeven in handen hebben en toch niet dè vondst doen.

De eerste sporen liggen bovendien nog dieper: de door M. de Vries in *Ts* 3 gepubliceerde heel kleine brokstukken, hem door „Prof. Bartsch” gezonden, ³⁾ behoren tot hetzelfde ‚Marburg’-handschrift. „Het zijn twee smalle reepjes, het eene iets korter dan het andere, en die, naast elkander gelegd, aan weerszijden een gedeelte van eene kolom uitmaken.” ⁴⁾ Zij bevinden zich tegenwoordig in de Leidse Univ. Bibl. onder de signatuur: Lettk. 1752, en de foto-vergelijking ‚Marburg’ ⁵⁾ : ‚Münster’ : ‚Leiden’ stelt de identiteit van het manuscript volkomen vast. Meuser, die de uitgave door De Vries (natuurlijk) kende doch niet wist waar de ‚reepjes’ gebleven waren, ⁶⁾ lijft de tekst-stukjes desalniettemin en terecht bij de ‚Marburg’-versie in „auf Grund der Sprache, des Stils, der Namensform Lantsloot (J.L. Lancelot) und nicht zuletzt der Tatsache, dass sie auch in Deutschland gefunden wurden.” ⁶⁾

Naar de foto’s ⁷⁾ die ik gezien heb en naar de beschrijving van Meuser moet ‚Marburg’ een mooi en duur handschrift geweest zijn. Dat zit hem niet in de kostbare versiering (er zijn geen miniaturen of aanwijzingen voor miniaturen gevonden — al zegt dat natuurlijk weinig bij zo’n fragmentarische toestand), maar in de grote hoeveel-

¹⁾ „Uit een niet meer nader bekenden band uit de bibliotheek van het Minderbroedersklooster te Münster i.W. zijn, reeds jaren geleden, voor den dag gekomen twee breede strooken perkament, dadelijk herkenbaar als vrijwel de geheele onderste helften van twee foliobladen, . . .” (*Ts* 52, p. 289).

²⁾ *Ts* 52, p. 290.

³⁾ *Middelnederlandsche fragmenten*, medegedeeld door M. de Vries; III: *Een Fragmentje van het eerste boek van den Lancelot* (*Ts* 3, 1883, pp. 59-63. *Sommer* was toen nog niet gepubliceerd, en De Vries plaatste zijn fragmenten in de verkeerde volgorde. Dat op p. 60 komt overeen met *Sommer* IV, p. 140, reg. 9-16; in dat op p. 61 herkent men *Sommer* IV, p. 138, reg. 19-21.

⁴⁾ *Ts* 3, p. 60.

⁵⁾ De Commissie voor uitgave van geschriften der Mij. van Letterkunde stelde mij twee foto’s ter beschikking.

⁶⁾ Meuser, diss. p. 5.

⁷⁾ Op ware grootte.

heid goed perkament die men er voor over moet hebben gehad. Het sobere doch zeer zorgvuldige schrift met de weinige afkortingen heeft wijde armslag op de pagina: grote marges, ruime afstand tussen de kolommen, royale afstand tussen de regels. De afmetingen waren (minstens): 38 cm. hoog, 26/27 cm. breed. ¹⁾ Twee kolommen, 52 regels per kolom. Initialen rood en blauw, idem paragraaftekens. Eén hand — welke De Vreese (in *T's* 52) „omstreeks 1350” dateert, V. Schultze [?] „(Codex Waldeccensis [?]) aus der Zeit um 1300.”

Op pp. 9-12 van zijn proefschrift geeft Meuser een beschrijving van de fragmenten (die hij ter onderscheiding lettert); hij vermeldt de leesbaarheid, de sporen van lijm, de scheuren etc. Pp. 13-17 brengen een overzicht over de inhoud der fragmenten en de overeenkomstige paginering/nummering in *Sommer* en ‚Den Haag’ (Jonckbloet). Deze concordantie zou nu nog uitgebreid kunnen worden met de tekst-editie van Gweneth Hutchings voor zover het de fragmenten in het *Charrette*-deel betreft ²⁾ (dat zijn: O, P¹, Q, R en P²); het allerlaatste fragment (X²) schampt nog juist het eerste fragment van ‚Rotterdam’. ³⁾

Vergelijking van ‚Marburg’, ‚Den Haag’ en *Sommer* levert het resultaat op — en ik kan het bevestigen voor wat betreft de fragmenten waarvan ik foto’s heb gezien — dat ‚Den Haag’ veel dichter bij *Sommer* staat dan ‚Marburg’. Of ‚Marburg’ is dus een veel vrijere bewerking van de Franse tekst, of ‚Marburg’ representeert een andere (Franse) versie. Meuser komt in het tweede deel van zijn dissertatie tot deze laatste conclusie en beredeneert ‚Marburg’ niet alleen als representant van een andere, maar zelfs van een *oudere* versie (ouder dan *Sommer*, dan ‚Den Haag’, dan ‚Heidelberg’ (!)). ⁴⁾ Dit gedeelte van Meuser’s werk verdient een zorgvuldige herkeuring, want het werd — bij ontstentenis van een zgn. critische uitgave van de *Lancelot en prose* met alle varianten! — gewonnen uit secundair materiaal. Ik koester achting voor hetgeen Meuser weet af te leiden uit bijv. *Les Romans de la Table Ronde*, mis en nouveau langage, 5 dln., Paris 1868-1877, doch men kan dit ‚bijgebrek-aan-beter’ moeilijk een gewenste gang van zaken noemen.

¹⁾ In *T's* 52 (p. 289 onderaan) komt De Vreese tot een formaat van 45 bij 40 cm. — volkomen in strijd met en onbegrijpelijk naast de afmetingen die hij twee alinea’s hoger opgeeft.

²⁾ Zie p. 2 en p. 25 supra; Meuser heeft de aansluiting op haar boek ‚juist gemist’.

³⁾ Vergelijking zou mogelijk zijn op een tekst-stukje dat in Jonckbloet 20 versregels beslaat: I, vss. 3009-3028. Vgl. Bijlage III.

⁴⁾ Als dit zo is, valt — van geheel andere zijde bestoekt — de stelling weg aangaande de hoge ouderdom van het Amorbachse fragment (zie pp. 12-16 supra).

Mag men er de schrijver van een proef-schrift niet hard om vallen dat hij geen middelen vond voor maandenlange handschrift-studies te Parijs — nu hij een weg gewezen heeft, móet er klaarheid komen via de manuscripten zelf.

Een van de verrassendste feiten omtrent ‚Marburg’ heb ik tot het laatst bewaard. *De tekst blijkt namelijk het werk te zijn van een Hollands auteur.*

Argumenten van Meuser

Meuser begint zijn derde hoofdstuk met de zin: „Die sprachliche Untersuchung von W.L. ergibt, dass wir es mit einem westmnl., deutlich holländisch gefärbten Text zu tun haben, und zwar ist festzustellen, dass nicht etwa eine holländ. Abschrift eines südnl. (fläm. oder brabant.) Textes vorliegt, sondern, wie wir im einzelnen noch sehen werden, ein ursprünglich holländ. Werk.” Weliswaar treden de Hollandse dialect-eigenaardigheden niet zo sterk op de voorgrond als bijv. in Potters *Der Minnen Loep*, maar dat komt omdat de Lantsloot-auteur in een tijd leeft waarin a. Vlaanderen de toon aangeeft, b. „sich eine allgemeine mnl. Schriftsprache auf fläm. Grundlage herausgebildet hat.” (O.a. Melis Stoke bedient zich daarvan in zijn Rijkroniek „deren Sprache nur wenig dialektisch gefärbt ist”.) (p. 24)

Aanwijzingen nu zijn (ik doe een keus): vormen als *venc*, *ghenc*, *vergenc* (p. 24); het gebruiken van *dure*, *dur* (i.p.v. *dore*, *dor* = door); *dien* (= de een), *ghiene* (= geen), *hi hiet*; het ontbreken van het praefix *ge-* in het verleden deelwoord: *staen* (= gestaan), *socht* (= gezocht); de vorm *gheweset* (p. 25); de vormen: *deilden*, *verdeilt*, *heiligher*, *heilich*, *heilichdoom* etc. (p. 26); *eischen*: *vereischen*; *hi anereisde*: *hi vreisde*; *meistresse*, *teiken*, *liteikyn* (p. 27); de vorm *ruket* (i.p.v. *rieket*); *huden* (i.p.v. *heden*) (p. 28); de uitdrukking: *bi liever lede*; het subst. *anrochte* (= moeilijke of oneervolle toestand waarin iemand zich bevindt) „das ausser in unserem Text nur noch in der holl. gefärbten Hs. F des Reinaert I vorkommt” (p. 30); *pinstren* en *pinsterdaghe* (i.p.v. *sinzen* etc.).

Overweegt men nu dat het manuscript door De Vreese „omstreeks 1350” is gedateerd, dat de naam Lancelot *vander hagedocht* geciteerd wordt in het begin van de mnl. (Karel-) roman *Ogier (van Ardennen)* die zelf een late 13de-eeuwer of een vroege 14de-eeuwer schijnt te zijn, ¹⁾ dan is 1300, als terminus-ad-quem zelfs, voor de Marburgse

¹⁾ Een nieuw onderzoek van deze roman zou waarlijk geen luxe zijn.

Lancelot-bewerking een redelijke tijdsbepaling. Dit werpt dan al onze denkbeelden omver over de literaire situatie van het gewest Holland in de veertiende eeuw — men behoeft er slechts het artikel van Dr B. Overmaat in *Ts* 69 (1951-52): *Dirc Potter, nieuwe gegevens voor 's dichters biografie* op na te lezen, waar Potter en Hildegaersberch „deze twee pioniers der Hollandse letterkunde”¹⁾ worden genoemd.

Conclusie

Op zijn minst drie, en misschien zelfs vijf verschillende Middelnederlandse Lancelot/vertalingen/bewerkingen — welk een rijkdom! Maar vòòr wij de overwinnings-vlaggetjes op onze schetskaart der Middeleeuwse letterkunde kunnen steken, moet er nog heel wat gebeuren. Zonder intensief onderzoek der Franse Lancelot-handschriften komen wij niet verder, al durf ik het nauwelijks nòg eens herhalen. — Ten overvloede is gebleken dat het tijdperk der spectaculaire ontdekkingen *niet* voorbij is! Eén fragment — opzienbarend en omvangrijk zijn niet synoniem — kàn een tijdperk verlichten. — En ten slotte: zou het geen aanbeveling verdienen — meer dan tot dusver — aandacht te besteden aan sporen van Nederlandse ‚bemiddeling’ bij teksten van de Duitse (middeleeuwse) literatuur?

¹⁾ *Ts* 69, p. 127. Potters litteraire werkzaamheid valt van circa 1390 tot 1415; Hildegaersberch trad als sprookspeker aan het hof op tussen 1383 en 1408. Driekwart eeuw ligt er minstens tussen de anonieme Lancelot-dichter en de zogenaamde ‚pioniers’!

BIJLAGE I

Voorlopige beschrijving van het Haagse Lancelot-handchrift in samenwerking met Prof. Dr W. Gs. Hellinga en volgens het schema ¹⁾ dat gebruikt wordt aan de Universiteit van Amsterdam

I

Het Haagse Lancelot-handchrift bevat een (anonieme) compilatie van Arthur-romans in verzen, die meer dan honderd jaar geleden werd uitgegeven door Dr W. J. A. Jonckbloet: *Roman van Lancelot* (XIIIe eeuw), naar het (eenig-bekende) Handschrift der Koninklijke Bibliotheek. 2 dln. 's-Gravenhage 1846-1849 – zodat daarheen verwezen kan worden voor: incipits, explicits en derg.

Oude foliëring is niet (meer?) aanwezig; de tegenwoordige is modern, in potlood, en er zijn drie fouten gemaakt (zie infra).

Volgens Middeleeuwse opvattingen bevat de codex een zo volledig mogelijke bewerking van de Lancelot-Graal (Lancelot-Queste-Mort), (waarvan de eerste helft is verloren gegaan).

Volgens moderne analyse echter bevat het bewaarde deel:

- a. Bewerking (met klein hiaat tegen het einde) van laatste deel van de *Lancelot en prose* (de zgn. *Agravain* plus 5500 regels)
: fo. 1 – 99 (= 101)

(fo. 20 en 70 komen tweemaal voor.)

De Mnl. tekst loopt parallel met *Sommer* IV, p. 301 (regel elf) tot V, tot aan p. 399.

- b. Fragmentarische bewerking van een deel van Chrétien de Troyes' *Conte del Graal* (roman van Perceval) plus de eerste afdeling van het eerste anonieme vervolg, met invoegingen
: fo. 100 (= 102) – 115 (= 117)
- c. Roman van Moriaen : fo. 116 (= 118) – 128 (= 130)

- d. Bewerking van de *Queste del Saint Graal*
: fo. 129 (= 131) – 158 (= 160) verso,
38 regels van kolom c.

(*Sommer* VI, eerste tekst.)

- e. Bewerking van de Wraake van Ragisel (*Vengeance de Raguidel* door Raoul de Houdenc wschl.)
: fo. 158 (= 160) verso, 23 regels van
kolom c. – 166 (= 169)

(blad na 160 is bij telling vergeten.)

¹⁾ Het schema is niet volledig gevolgd in verband met het voorlopig karakter van dit onderdeel van mijn onderzoek. (M.D.)

- f. (Bewerking van) Roman van den Riddere metter Mouwen
: fo. 167 (= 170) — 177 (= 180)
- g. Roman van Walewein ende Keye
: fo. 178 (= 181) — 187 (= 190)
- h. Lanceloet en het Hert met de witte voet
: fo. 188 (= 191) — 190 (= 193) recto
kolom b. onderaan
- i. Roman van Torec (van Jacob van Maerlant)
: fo. 190 (= 193) recto, kolom c. bo-
venaam — 200 (= 203)
- j. Bewerking van de *Mort le roi Artu*
: fo. 201 (= 204) — 238 (= 241) recto
(*Sommer* VI, tweede tekst.)
met substitutie van een gedeelte door een fragment uit
Spiegel Historiael (fo. 216 verso, kolom c. — 217 verso;
219 recto, kolom a.); vòòr fo. 231 is mogelijk een diploma
verloren.

Zie infra en Bijlage II voor: verkeerd gebonden bladen.

Bewaarplaats: Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage.

Signatuur: 129 A 10 (olim Y 122¹) — geen catalogus(-nummer).

II

Materie: een bijeengeraapte hoeveelheid perkament van zeer infe-
rieure kwaliteit, van verschillende dikte en kleur, met gaten (al
of niet contemporain gestopt), scheuren (al of niet contemporain
genaaid), 'knoesten', dunne plekken en aangehechte repen.
Folio's 129, 130, 132, 135, 139, 213, 216 en 226 zijn palimpsesten.

Formaatkeuze: klein folio, grotendeels in diplomata. De afmetingen
zijn op het ogenblik: blad: hoog 287–289 mm; breed 198–200 mm.
bladspiegel: hoog 250–253 mm; breed ca.
165 mm, lopend van 160 tot 170 mm.

De pagina's zijn afgeschreven voor drie kolommen, die elk een
aparte hoofdletterkolom hebben en een kolom voor ruimte tussen
hoofdletter en daarop volgende letter (welke ruimte vaak door
de copisten werd verwaarloosd); de breedte van deze kolommen
bedraagt ca. 2 mm. Het einde van de (gehele) kolom wordt door
één lijn aangegeven. Weliswaar zijn de marges, wschl. bij het
opnieuw inbinden in de 18de eeuw (vgl. afd. IV), *minstens*
besnoeid met 11 mm in de buitenmarge en 7 mm in de boven-

¹) In *Bouwstoffen* 797 staat „YY 122”.

marge (zoals de verkeerd afgesneden bovenhoek van fo. 77 bewijst), maar toch zullen de (buiten)marges niet zeer ruim geweest zijn daar de *binnenmarge* vrij bescheiden is met een gemiddelde van 20 mm.

Ter illustratie de afmetingen van fo. 197 recto:

binnenmarge :	18 mm
kolom a. :	47 mm
afstand a.-b.:	8 mm
kolom b. :	47 mm
afstand b.-c.:	6 mm
kolom c. :	46 mm

De prickings van de afschrijving zijn doorgaans zichtbaar.

De bladen zijn gelinieerd voor 60 à 61 regels per kolom. De regelafstand bedraagt ca. 4 mm. Op sommige plaatsen is in de benedenmarge nog een afzonderlijke regel zichtbaar: 2 lijnen met 2 mm tussenruimte op 10 à 20 mm onder de kolommen.

De prickings van de liniëring in de buitenmarges zijn grotendeels verloren gegaan; men ziet ze nog (bijv.) op fo. 11, 12, 75-77, 134, 135, 154.

Opbouw:

Het gebruik de overeenkomstige zijden van de diplomata op elkaar te leggen (regel van Gregory) was althans bekend; zie bijv. fo. 81(/86) en 82(/85).

Katernen: voorkeur voor quinio's valt te constateren.

I:	quinio	—	regelmatig: fo. 1-10; de diploma's 1/10 en 3/8 zijn in het midden gerepareerd.
II:	quinio	—	regelmatig: fo. 11-20 a; fo. 17 is geplakt op talon van 14.
III:	quinio	—	regelmatig: fo. 20b - 29.
IV:	„	„	: fo. 30 - 39.
V:	„	„	: fo. 40 - 49; fo. 48 geplakt op talon van 41, 49 op talon van 40. Op fo. 49 verso <i>sporen van reclame</i> .
VI:	regelmatig	:	fo. 50 - 59.
VII:	„	:	fo. 60 - 69.
VIII:	„	:	fo. 70 (a en b) - 78; <i>met reclame</i> .
IX:	„	:	fo. 79 - 88.
X:	„	:	fo. 89 - 98.
XI:	onregelmatig	:	fo. 99 <i>met reclame</i> ¹⁾ is een los blad,

¹⁾ De losse fo. 99 was oorspronkelijk fo. 115 — de tegenwoordige fo. 115 is een latere inval.

- ingeplakt op heel klein onglet. Daarachter mogelijk verloren gegaan: ten minste 1 blad en ten hoogste drie bladen. Fo. 100 — 105: 3 diploma's (100/105; 101/104; 102/103).
- XII: onregelmatig : fo. 106 met talon ¹⁾; volgt quatern: 107/114; 108/113; 109/112; 110/111; volgt afwijkend enkel blad: fo. 115 met talon, beschreven in twee kolommen van 43/43 regels recto, 44/45 regels verso.
- XIII: (onregelmatig?) : fo. 116 en 117 met talons en in verkeerde volgorde gebonden; volgt quatern: 118/125; 119/124; 120/123; 121/122.
- XIV: een quinio van enkele bladen (met talons), waarvan fo. 133 verkeerd is gebonden (d.w.z. verso vóór recto) : fo. 126 — 135.
vier der bladen (129, 130, 132 en 135) zijn palimpsesten; op fo. 135 verso: *spoor van verzenberekening* ²⁾.
- XV: regelmatig : fo. 136 — 145.
fo. 139 (palimpsest) en 142 met talons; fo. 145 verso *met reclame en verzenberekening*.
- XVI: wschl. oorspronkelijk een regelmatige quinio : fo. 146 — 154 plus „218”, d.w.z.: 146/154; 147/153; na 147 behoort de tekst te komen van het blad dat fout is ingebonden als 218 (met talon) — daartegenover 152 (met talon); 148 is geplakt op talon van 151; 149/150 (buiten het touwtje). Op 154 verso: *verzenberekening*.
- XVII: onregelmatig : fo. 155 — 159.
enkele bladen met talons; slechts 158 is geplakt op talon van 155.
- XVIII: quatern : fo. 160 (a en b) — 166.
160b is geplakt op de zeer lange talon van 165; de *verzenberekening* op fo. 166 verso is te ver afgesneden om leesbaar te zijn.
- XIX: regelmatige quinio plus 1 enkel blad : fo. 167 — 176 plus 177 (met talon).
- XX: „quinio”, 4 diploma's en twee enkele bladen : fo. 178 — 187.

¹⁾ Zie de vorige noot; wschl. heeft 106 vastgezeten aan de oorspronkelijke „115”, die nu „99” is.

²⁾ Laag in het midden van de benedenmarge staan op de laatste pagina van verschillende katernen de aantallen versregels vermeld (in een omlijstende streep met de normale inkt). Twee ervan (die op fo. 145 verso en 154 verso) zijn volledig leesbaar: resp. 3600 verzen (iij m vers. ende vi c) en 3660 verzen (iij m vi c ende lx vers); van de andere zijn er alleen sporen.

d.i. 178/186; 179/184; 180/183; 181/182; 185 en 187 hebben talons.

- XXI: regelmatig : fo. 188 – 197.
 XXII: onregelmatig : fo. 198 – 200.
 198/200 is 1 diploma; 199 is er tussen geplakt.
 XXIII: regelmatig : fo. 201 – 210; fo. 206 is geplakt op talon van 205. Op 210 verso: *spoor van verzenberekening – wschl. ook spoor van reclame.*
 XXIV: quatern (plus) : fo. 211 – 219 en „218” op verkeerde plaats (zie XVI); 211/219; 212/217; 213 en 216 met talons (beide palimpsesten!); 214/215. Bovendien is dit gehele quatern verkeerd gebonden – het moet van plaats verwisselen met
 XXV: quinio plus 1 blad dat er later omheen gelegd is : fo. 220 – 229 plus 230.
 fo. 221, 228, 223 en 226 hebben talons; 226 is een palimpsest. Op fo. 229 *spoor van verzenberekening.*
 XXVI: tegenwoordig een (regelmatige) quatern : fo. 231 – 238 (= slot).
 fo. 233 is geplakt tegen talon van 236 (binnenkant); vòòr 231 moet tekst verloren zijn van tenminste 1 blad en ten hoogste van 1 diploma (; dat wordt niet alleen aangetoond door hiaat, of vergelijking met de Franse tekst, doch evenzeer door breuk in de hoofdstuk-nummering – zie p. 42 infra).

Opbouwformule: 10 V (98 = 100) + (1 + III) (105 = 107) + (I + IV + 1) (115 = 117) + (2 + IV) (125 = 127) + 3 V (154 = 156) + (II + 1) (159 = 161) + IV (166 = 169) + (V + 1) (177 = 180) + 2 V (197 = 200) + (I + 1) (200 = 203) + V (210 = 213) + IV (219 = 222) + (V + 1) (230 = 233) + IV (238 = 241).

III

Er zijn geen blanco bladen. Zo er oorspronkelijk of althans in de Middeleeuwen (perkamanten) schutbladen geweest zijn, heeft men die verwijderd bij het opnieuw binden in de 18de eeuw en vervangen door papieren (zie afd. IV). De laatste pagina (= fo. 238 verso) is onbeschreven. Gedeeltelijk (on)beschreven pagina's zijn: fo. 128 verso (de tekst eindigt ongeveer op het midden van kolom c.); fo. 129 recto (de tekst begint met kolom b.); fo. 200 verso (de tekst eindigt met regel 13 van kolom c.); fo. 238 recto (de tekst eindigt midden in kolom b.).

De mise en page heeft tot resultaat een [nuchtere, zakelijke] bladzijde met een maximum aan tekst: 3 kolommen van ca. 60 regels, dicht op elkaar. Geen decoratie van enige betekenis. Slechts de drie hoofdafdelingen: begin laatste deel proza-Lancelot op fo. 1 recto, begin Queste op fo. 129 recto en begin Artur's dood (Mort Artu) op fo. 201 recto hebben initialen van enige importantie — resp. een G in blauw en rood met penwerk (ook afhankelijk) over 11 (elf) regels; een E dito over 11 (elf) regels¹⁾ en een M dito over 12 (twaalf) regels. Deze laatste M (op fo. 201 recto) wordt bovendien begeleid door een smalle naar beneden lopende rand in afwisselend blauwe en rode sectoren, links van kolom a.

Kleinere initialen over 5 à 6 regels — in afwisseling blauw en rood met penwerk in de afstekende kleur²⁾ — geven de hoofdstukken aan. Vanaf fo. 70 b recto corresponderen zij zichtbaar met 'titels' (zeer summiere inhoudsaanduidingen) in margine, waarover infra.

Op dit punt wordt het noodzakelijk de algemene opmerkingen over het geheel van de codex te staken, aangezien — zodra men afdaalt tot kleinere bijzonderheden — het boek in een aantal onderdelen blijkt uiteen te vallen, die langzamerhand de wordingsgeschiedenis gaan tekenen.

De codex is geschreven door 5 (vijf) copiïsten in [eenvoudige] boekhand met een sterk lopende ductus uit de eerste helft van de veertiende eeuw.

- A schreef fo. 1 recto tot 47 verso, iets meer dan helft van kolom c.
- B maakte op 47 verso kolom c. af — echter op rasuur, zodat het waarschijnlijk is dat A's aandeel oorspronkelijk de gehele pagina (47 verso) omvatte, waarvan het laatste stuk om de een of andere reden de toets der critiek niet kon doorstaan. B schreef verder fo. 48 recto tot het eind van 50 recto.
- C nam over op fo. 50 verso en ging eerst tot 63 recto, 2/3 kolom c.
- B maakte deze kolom c. af: ca. 21 regels.
- C schreef opnieuw op fo. 63 verso, 2/3 deel van kolom a.
- B maakte op deze pagina kolom a. af, d.i. 21 regels.
- C schreef opnieuw: fo. 63 verso, kolom b. tot eind van 69 verso.

¹⁾ Een verkleinde afbeelding in kleuren tussen p. 98 en 99 van: *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* door Dr Jan ten Brink, Amsterdam 1897.

²⁾ Nl.: rood penwerk als de letter blauw, en blauw penwerk als de letter rood is. Dit geldt niet voor fo. 167 — 177 waar alle initialen rood zijn, zonder penwerk (zie p. 41 infra).

- D begon op fo. 70a recto en werkte door tot 87 recto, 24 regels van kolom a.
- B maakte fo. 87 recto af.
- E begon op fo. 87 verso en was met het hem opgedragen pensum klaar op 98 verso, kolom c., (wschl.) twee regels van onder. Dat hij namelijk voorzorgsmaatregelen nam om op deze pagina ‚klaar’ te komen (let wel: eind van een quinio, zie supra), blijkt uit de omstandigheid dat hij in deze drie kolommen 210 versregels perste (in stede van de gebruikelijke 180 à 183).
- B radeerde de laatste twee regels (van E) op fo. 98 verso uit en schreef er op dezelfde bladzijde vier (versregels) bij — waarna hij de gehele verdere codex voor zijn rekening nam.

Specimina van alle vijf handen: zie de foto-pagina.

Het gedrag van elk der vijf copiïsten afzonderlijk en wel: A, C, D en E tegenover B:

- A structureerde zijn tekst met kleine lombarden over twee en drie regels — in afwisseling rood en blauw; hierbij èn bij de grotere hoofdstuk-initialen zijn de representanten vaak niet te zien. Als men ze wèl ziet, staan ze klein en flauw vlak bij de initiaal (, zijn bijna verdwenen in het afhangende penwerk). Hij gebruikte geen paragraaftekens. Hij hield geen afstand tussen de beginletter en de volgende letter van iedere regel. De eerste beginletter van iedere kolom vertoont geen afwijkend type, al vallen de D's over het algemeen iets verzorgder uit. In A's deel ziet men geen marginale hoofdstuk-,titels'. (Het is niet mogelijk uit te maken of hij ze wel schreef en of ze pas verloren gingen bij het afsnijden der marges in de 18de eeuw).
- C structureerde zijn tekst met paragraaftekens (¢), om en om rood en blauw (vanaf fo. 51 verso); representant daarvan: twee schuine evenwijdige streepjes, ca. 10 mm vanaf kolom. De hoofdstuk-initialen hebben in meerderheid representanten 10, 15 of 20 mm links van de kolom; éénmaal gaat een representant schuil in het afhangende penwerk van de initiaal (op fo. 53 verso). C hield geen afstand tussen de beginletter en de volgende letter van iedere regel. De eerste beginletter van iedere kolom verschilt niet van andere beginletters. Er zijn geen zichtbare marginale ‚titels’.
- D maakte een zeer spaarzaam gebruik van paragraaftekens (idem om en om blauw en rood) ter structurering van de tekst;

representant eveneens twee schuine evenwijdige streepjes. Van de hoofdstuk-initialen (er zijn er in zijn gedeelte maar zeven) zijn de representanten in zes gevallen onvindbaar — de enige zichtbare representant (op fo. 70b recto) zit *in* de schacht van de initiaal (D).

D hield afstand tussen de beginletter en de volgende letter van iedere regel.

Zijn eerste beginletters van iedere kolom zijn mogelijk *iets* groter.

Sporen van marginale ‚titels‘ bleven bewaard (; die op fo. 70b recto is zelfs volledig). Zij werden geschreven met de gewone (bruine) schrijfkint en met een (bruine) inktstreep omlind.

- E gebruikte paragraaftekens (om en om blauw en rood). Representant: twee schuine evenwijdige streepjes, iets korter dan bij C en D — soms pen niet van perkament zodat een Z ontstond. In E's gedeelte zijn slechts drie hoofdstuk-initialen; geen zichtbare representant.

E hield ‚half en half‘, doch niet al te duidelijk, afstand tussen eerste en volgende letter van iedere regel.

Zijn beginletters van iedere kolom wijken niet af.

Geen zichtbare marginale ‚titels‘.

Gedrag van B, de hoofd-copiist:

[B schreef een karakteristieke en blijkbaar uitermate snelle hand — een hand die men meent in het vervolg zonder moeite en overal te zullen herkennen.

Te oordelen naar zijn onderbreken van (, binnendringen in) het werk der andere vier (afschrijvers) had B een autoriteitspositie. Toch heeft hij die niet uitgespeeld om een(vormig)heid in de mise en page te bewerkstelligen. Het gebruik van lombarden tegenover paragraaftekens, het houden of niet-houden van afstand tussen eerste en volgende letter van iedere regel, en derg., is klaarblijkelijk niet vooraf vastgesteld.

Er bleef bewegingsvrijheid voor persoonlijk initiatief, en bij B-zelf is het niet anders. In verschillende onderdelen van de codex handelde B verschillend.]

- B gebruikte paragraaftekens (om en om rood en blauw; behalve in fo. 167 — 177 waar ze alle rood zijn). Representant: twee horizontale streepjes achter elkaar, soms slechts twee punten (— of ..). Echter bij zijn eerste ‚optreden‘ in de codex (fo. 47 verso, 2de helft kolom c. — eind 50 recto) gebruikte hij bijv. op fo. 49 recto zowel een rood paragraafteken als (twee maal) een kleine hoofdletter D in bruine inkt (dus geèn lombarde) met een rode verticale streep er door.

Afstand tussen eerste en volgende letter van iedere regel hield B: fo. 100 – 105, fo. 115, fo. 116 – 128, fo. 167 – 177 en bij kolommen a. en b. op fo. 99 recto. (Zie infra voor de deducties welke dit wettigt t.o.v. de opbouw van de codex.)

B's behandeling van de eerste letter der kolommen lijkt eveneens luim te volgen, niet regel. Op de al gesignaleerde fo. 49 recto krijgen de drie kolom-beginletters een rode verticale streep, echter niet op fol. 48, fo. 49 verso en fo. 50 recto, waar de corresponderende letters wèl – met één uitzondering – hoger en zwieriger zijn. In de folio's vanaf 99 alterneren de hogere exemplaren met normale begin-van-regel-letters, met dien verstande dat in het Queste-deel hogere letters de overhand krijgen, en op 134 recto en 136 verso zelfs rode verticale streepjes opduiken.

Voor marginale 'titels' zie infra.

OVERZICHTSTABEL

	A	B	C	D	E
lombarden	ja	nee	nee	nee	nee
paragraaftekens . . .	nee	ja	ja	weinig	ja
representanten van paragraaftekens . .		-- of ..	//	//	// of Z
ruimte tussen begin- en tweede letter. .	nee	(99), 100–105, 115, 116–128, 167–177	nee	ja	enigszins
afwijkende beginletter van de kolom. . .	nee	48r–50r, na 99 soms, vaker in 129–158	nee	?	nee
marginale titels . . .	nee	gerubriceerd: 99, 106–115, 129–158, 158– 166, 178–slot <i>niet</i> gerubr.: 100–105, 116– 128, 167–177.	nee	ja (<i>niet</i> ge- rubr.)	nee

Uit de tot dusver vermelde aanwijzingen (: het slechte perkament, het eigengereide optreden der copiïsten, de volle pagina's, de weinige decoratie) valt nu reeds af te leiden dat de codex zo *goedkoop mogelijk* moest worden geproduceerd. Waarschijnlijk was er ook grote haast bij (vide: het inspringen van B 'om de zaak aan de gang te houden' *terwijl toch B terzelfdertijd bezig was aan een tweede afschrift*, waarover straks).

Dit leidt tot de vraag: wie was de opdrachtgever bij dit goedkope speedwerk? B zelf geeft het antwoord op fo. 238 met het eigen-

domsmerk in rode inkt: „Hier indet boec vanancelote dat heren lodewijcs es van velthem”, maar als de tekenen niet bedriegen was er een geregeld contact tussen Van Velthem en B tijdens het schrijven van het boek. Van Velthem heeft de volgorde van zijn compilatie tot in onderdelen geregisseerd uit tekststukken die soms al eerder en op zich zelf voltooid waren, hij heeft hier en daar op het laatste ogenblik de overgangen, de ‚lassen’ aangegeven, en eenmaal een volgorde op ingrijpende wijze gewijzigd.

Bijv.: zowel de Roman van den Riddere metter Mouwen, als de Roman van Walewein ende Keye waren tot op zekere hoogte losse eenheden, en wel in die zin dat hun volgorde pas laat werd geregeld.

Zij vullen ieder een eigen ‚quinio’ (vgl. op p. 35 de nrs. XIX en XX); de Roman van den Riddere metter Mouwen is in het algemeen een buitenbeentje: B schreef hier spitsers — zodat de kolommen smaller zijn dan anders, hij hield afstand tussen beginletter en volgende letter van elke regel (zie supra), de hoofdstuk-initialen en paragraaftekens zijn alle rood¹⁾ en de marginale ‚titels’ vertonen geen rode horizontale streep.²⁾

Op de nietszeggende overgangsformule van fo. 166 verso (eind van Ragisel: „Dus latic di tale hier ter stonde / Vanancelote ende van sinen geselle / Tote dat icker meer af telle”) had theoretisch evenzeer de Roman van Walewein ende Keye kunnen volgen (welke aanvangt: „Die aventure doet ons cont / Dattie coninc nu ter stont / Hilt enen groten hof / Om te meerren sinen lof”) als de Roman van den Riddere metter Mouwen.

Van Velthem besliste anders: de Roman van den Riddere metter Mouwen kreeg voorrang, en het bewijs hiervoor is gelegen in de allerlaatste regel (van deze roman). B moet die oorspronkelijk hebben opengelaten en pas later ingevuld, want de kleur van de inkt wijkt af.

De vòrlaatste regel luidt: „Nu laticse hare feeste driven”. Toen de laatste werd ingeschreven als: „Ende sal u vanden coninc scriven”, was de las naar de Roman van Walewein ende Keye hecht tot stand gebracht.³⁾

¹⁾ Vgl. ook het supra gezegde op p. 37, noot 2. Verdere bijzonderheden van deze initialen: zij vertonen geen penwerk, behalve de eerste (die opgevuld is in bruine inkt. Was de blauwe inkt/verfstof op?).

²⁾ Over nummeringen van marginale titels zie infra.

³⁾ Als proef-op-de-som kan men nagaan of een overgang, een las, in de theoretisch andere volgorde (: Roman van Walewein ende Keye — Roman van den Riddere metter Mouwen) mogelijk zou zijn geweest. [Zij bergt geen andere bezwaren dan vier op elkaar stotende *-esen*-rijmen — waarvan B er misschien twee zou hebben geradeerd!]

Dat de invoeging zich zo heeft toegedragen, wordt door de gegevens van de marginale ‚titels‘ gesteund.

De ‚titels‘ (zij staan in een omlijstende streep met de normale inkt en het gewone schrift; door het geschrevene is een rode horizontale lijn getrokken — behoudens in bepaalde codex-gedeelten, *juist die gedeelten waar B afstand houdt tussen de eerste en tweede letter van elke regel*) zijn in het Queste-deel zowel rood-gestreept als genummerd (fo. 129 — 158 verso). De nummering gaat tot en met 17.

De overgang naar Wrake van Ragisel en het begin van deze tekst (welke in een vroeg stadium onverbreekelijk aan de Queste is vastgemaakt, daar zij nog in kolom c. van fo. 158 verso aanvangt) nummert door tot en met 20. Vanaf fo. 160 a verso houdt de nummering op, maar er wordt ruimte gelaten voor latere invulling: of de omlijsting blijft aan de rechterzijde open, of er is ruimte voorzien binnen de omlijsting. In het Ragisel-deel dat doorloopt tot en met fo. 166) ontbreekt slechts eenmaal de rode lijn (op fo. 161 recto en hier blijkbaar vergeten).

Riddere metter Mouwen (fo. 167 — 177) heeft de marginale titels alleen in bruin (nergens is een rode horizontale lijn); er is nergens ruimte voor nummering.

Vanaf fo. 178 recto beginnen opnieuw de titels die rood doorstreept zijn en waar ruimte is voor nummering.¹⁾ Met andere woorden: B heeft er mee rekening gehouden dat een definitieve volgorde nog moest worden overwogen.

De omstandigheid dat de nummers later nooit zijn ingevuld — hetgeen een verdere aanwijzing is voor de onachtzame haast bij het maken van de codex — verraadt het procédé.

Ten overvloede is er nog een gelijksoortige aanwijzing op fo. 200 verso. De Roman van Torec eindigt op de eerste regel van kolom c. na een kleine ‚las‘ van vier regels: „Nu latic torecke ende sijn wijf / Bliscap driven al haer lijf / Ende sal u vord d[oen verstaen] ²⁾ / Gelijc dat die aventuren gaen”. De inkt is donkerbruin, op het zwarte af. Bij de volgende (twaalf) regels (plus Amen) van kolom c. is de inkt bruiner (speelt naar roodbruin) en nu pas is de las gemaakt naar het laatste (vierde) deel,

¹⁾ De titels van de vierde partie, fo. 201 recto vlgg., nummeren tot en met 30; ze zijn alle rood doorstreept behalve nr. 21 op fo. „219” verso (streep vergeten; voor verkeerde volgorde van dit katern, zie Opbouw XXIV en XXV). De nummers 22–(24) en de tekst van die hoofdstukken ontbreken door een hiaat vòòr fo. 231.

²⁾ Stukje perkament verloren gegaan sinds de uitgave van Jonckbloet? (Dit is vs. 26967 en Jonckbloet meldt geen tekstverlies; vgl. echter zijn vs. 26784).

In ieder geval verloren gegaan sinds Jonckbloet: deel van fo. 96.

Artur's dood: „In dien vierden boec al bloet / Daer in staet harre alre doet / Die ter tavelronden toe horen / . . .” Hieruit valt af te leiden dat B moest wachten, tot Van Velthem besliste dat er geen nieuwe roman meer in het derde boek zou volgen.

De (nog steeds enigmatische) figuur van Van Velthem brengt ons op de corrector van de Haagse codex.

In grote stukken van het boek is een corrector aan het werk geweest — waarvan gedrag en bedoelingen nog nader zullen moeten worden bestudeerd. Uit een voorlopig en vluchtig onderzoek komen de volgende opmerkingen naar voren. I: de corrector *leest* de tekst en verbetert zinnen en woorden, dicht er ontbrekende rijmen bij, etc. II: hij verbetert klaarblijkelijk *niet* naar een/het exemplaar. III: hij *structureert* de tekst *voor voordracht*(?), door vòòr sommige regels te zetten: Z (= ende; de toon blijft opsommend?), m' (= m(a)er; de toon wordt tegenstellend?), wāt (= want; de toon uitleggend?), h'e (= here; bij de aanvang van dialogen, directe rede), ja (geeft climax aan?). IV: er is tot dusver geen bewijspplaats wat betreft de kwestie of hij in directe aansluiting op de afschrijvers werkte, dan wel later. Jonckbloet neemt aan: later ¹⁾, omdat verouderde uitdrukkingen zouden zijn gemoderniseerd.

Stel echter dat de corrector Van Velthem zelf is? Eventuele moderniserende correcties vormen geen bezwaar tegen een dergelijke veronderstelling, daar Van Velthem dertiende-eeuwse teksten bewerkte, subs. deed overschrijven. Wij mogen dan misschien aannemen dat hij de codex liet maken om er, als „spreker”, voordrachten uit te houden.

Op die wijze is er ook een mogelijke verklaring voor het feit dat sommige gedeelten van het boek wèl en andere niet zijn gecorrigeerd/gestructureerd. Niet ‚behandeld’ zijn namelijk: de Roman van Moriaen, de Wrake van Ragisel, de Roman van den Riddere metter Mouwen, de Roman van Walewein ende Keye, Lanceloet en het Hert met de witte voet, en de Roman van Torec; met andere woorden: alle ingevoegde romans met uitzondering van de Perceval. Dit zou kunnen betekenen dat Van Velthem door hem zelf al eerder bewerkte romans — die hij door en door kende en die hij dus niet meer behoefde te moderniseren of te

¹⁾ Roman van Lancelot-uitgave I, p. LXVII–LXVIII: „Nog in dezelfde eeuw echter waarin het HS. geschreven werd heeft men daarin trachten te voorzien: iemand die in de lezing werd bemoeijelijkt, eensdeels door de slordigheid der afschrijvers, anderdeels door verouderde uitdrukkingen of zinswendingen, heeft doorlopend zijne verbetering, verduidelijking of modernisering in of naast de kolommen aan het Handschrift toegevoegd, . . .”

structureren — als ‚Einlagen‘ in zijn compilatie opnam.¹⁾ Een opmerkelijke zaak is evenwel — of nu Van Velthem de ‚corrector‘ is of iemand anders — dat het werk gestaakt wordt halverwege de Mort Artu-vertaling, in hoofdstuk 15, aan het eind van fo. 230.²⁾

Verder onderzoek zal moeten (en kunnen) uitmaken wat voor kwaliteiten de afschrijvers vertonen als vaklieden, wat de verhouding is van A, C, D en E tot de ‚hoofdcopiist‘ B, waarom B hier en daar ‚invult‘ bij het werk-gedeelte der anderen,³⁾ hoe het exemplaar (de legger) voor de Mnl. Lancelot-Queste-Mortberijming er zal hebben uitgezien. Het zou namelijk mogelijk kunnen zijn — er zijn enkele aanwijzingen voor — dat het een ‚ouderwets‘ handschrift met doorlopende regels („proza-regels“) is geweest. Een belangrijk aandeel bij de oplossing van dit probleem zal moeten komen van het Haagse fragment (Kon. Bibl.; signatuur 75H58, olim O 222 (K 222)). Dit is 1 folioblad, [mooi] perkament, hoog 375 mm, breed 235 à 245 mm⁴⁾; bladspiegel hoog 285 mm, breed 170 à 177 mm; schrift in drie kolommen van 66 regels⁵⁾; afschrijver is B (vgl. p. 40 supra); tekst is niet gerevideerd/gestructureerd. Hoog in bovenmarge boven middenkolom — in rood — het cijfer xliiij.

Dit fragment bewijst dat de combinatie B-plus-medewerkers in dezelfde tijd bezig was aan (minstens) twee afschriften van (minstens) de Mnl. vers-bewerking van de *Lancelot en prose*; de tekst van dit blad omvat in 129 A 10: fo. 73 verso kolom c. — fo. 74 verso 5 regels voor einde (in Jonckbloet-uitgave I vss. 27338–27733), daar geschreven door D. Vergelijking wijst uit dat B en D onafhankelijk van elkaar naar de legger schreven en dat de ‚corrector‘ (in 129 A 10) werkte zonder te collationeren (zie opm. II op p. 43 supra).

IV

De (tegenwoordige) band is van (reebruin) Cuir de Russie, met heraldische wapenstempels van Willem Karel Hendrik Friso

¹⁾ Alle ‚Einlagen‘ zijn geschreven door B; vgl. p. 38 supra.

²⁾ Volgorde katernen in de war! Vgl. p. 36 supra.

³⁾ Bijvoorbeeld: de tweemaal 21 regels op fo. 63 recto en verso zijn geschreven op een dermate bouwvallige hoek perkament, dat men zich kan voorstellen dat C het karwei niet aandurfde en het risico liever aan B overliet.

⁴⁾ Het verschil zit in de mogelijkheid dat het diploma niet precies in het midden is afgescheurd.

⁵⁾ 129 A 10 heeft kolommen van 60 à 61 regels.

(Willem IV) (in goud) op voor- en achterkant; twee [armetierige] koperen sloten; op rug staat: POESIES HOLLANDOIS.¹⁾

De traditie wil dat onze codex als nr. „1040 Oude Nederduytsche Verssen. MS. op parquem^t.” geregistreerd is in de *Catalogus* van boeken van de Prinsen van Oranje, gemaakt onder toezicht van Constant. Huygens in 1684 (Handschrift, in de K.B. aanwezig als nr. 78 D 14).²⁾ Willem IV zou het boek in 1749 (onder vele andere) hebben gekocht bij de veiling der boeken van Frederik Hendrik, waar het in de veiling-catalogus (*Catalogue des livres de la Bibliothèque de S.A.S. Frédéric-Henri, Prince d'Orange, etc. etc.*)³⁾ nr. 11 zou zijn op p. 231: „Très gros Volume de Poésie Hollandoise, sans Titre. *Lig. Lign.*” (in de afd. „Manuscrits Allemands et Hollandois In Folio”).

Als de traditie gelijk heeft — de boven-geciteerde ‚omschrijvingen’ zijn rijkelijk vaag! — dan had het boek in 1749 nog zijn oude (Middeleeuwse?) houten band en zijn de marge-besnoeiingen en verkeerd-geplaatste bladen/katernen te wijten aan de 18de-eeuwse binder.

De catalogus die in 1898 gemaakt is van *Handschriften en Boeken uit de Boekerij van Oranje Nassau ter Koninklijke Bibliotheek*⁴⁾ (in aansluiting op een tentoonstelling ter ere van de inhuldiging van Koningin Wilhelmina) waagt op pp. 9–10 de veronderstelling dat de „Roman van Lancelot” (129 A 10) al behoord heeft tot de „Boekerij van Johan IV, Graaf van Nassau, Heer van Breda, Vianden enz. (1410–1475) en Maria van Loon, zijn Huisvrouw (1424–1502).” Dit zou eens onderzocht moeten worden.

Verdere gegevens (als daar zijn :V, Determinatie: datering, localisering, scriptorium⁵⁾, etc; VI, Verhouding der gegevens; VII, Geschiedenis van het boek, enz. enz.) zijn op dit ogenblik nog niet beschikbaar.

¹⁾ De laatste S gaat nog schuil in omlijsting; [ES] kon in het geheel geen plaats vinden.

²⁾ Geciteerde registratie op p. 218, in mod. pag.: 223.

³⁾ Een ex. met aantekeningen over prijzen en namen der kopers is in de K.B. aanwezig.

⁴⁾ Blijkens een aantekening is de cat. van de hand van Dr W. G. C. Byvanck.

⁵⁾ Uit een onderzoek, ingesteld door Prof. Dr W. Gs. Hellings en Mej. Anna Kampstra, assistente voor philologie aan de Universiteit van Amsterdam, naar dertiende- en veertiende-eeuwse scriptoria waar codices van literaire teksten werden geproduceerd, wordt het waarschijnlijk dat de Lancelot-codex vervaardigd is in een Antwerps scriptorium uit de eerste drie decennia van de veertiende eeuw. Uit hetzelfde scriptorium kunnen afkomstig zijn:

een codex van Van Velthem's Spiegel Historiae (Leiden, UB.B.P.L. 14 E)

een codex van de Roman van de Rose (Den Haag K.B., Kon. Ak. XXIV)
een codex van Van Maerlant's Der Naturen Bloeme (Brussel K.B. 19546)
een codex van Van Maerlant's Scolastica (fragment Leiden Letterk. 1087)
een codex van de Borchgrave van Couchi (fragment Leiden Letterk. 1024)
Misschien is ook nog een tweede exemplaar van de Scolastica (Brussel K.B. 19545), dat met de genoemde Naturen Bloeme- en Rose-codices al vroeg een recueil factice gevormd heeft (zie over deze codices het artikel van G. I. Lieftinck *Drie handschriften uit de librerie van de abdij van Sint Bernards opt Schelt in Ts.* 69 (1951), 1-30), in het Antwerpse scriptorium geschreven; op grond echter van hetzelfde onderzoek bestaat de mogelijkheid dat deze codex door het scriptorium is aangekocht en gecombineerd met de beide andere. Wanneer een opdracht, door welke oorzaak ook, niet geheel werd uitgevoerd, werd in een lekenscriptorium zulk een boek in wording dikwijls op goedkope wijze voltooid. De genoemde Naturen Bloeme-codex kan hiervan een voorbeeld zijn.

BIJLAGE II

OVERZICHTSTABEL

Moderne foliëring Haagse Lancelot-hs. : versnummering Uitgave Jonckbloet

1 recto I	1	let wel		37 recto I	13509
1 verso	176	20(a) ro I	6925	37	13689
2 recto	359	20(a) vo	7108	38 recto	13875
2 verso	542	20(b) ro	7291	38	14058
3 recto	725	20(b) vo	7475	39 recto	14240
3	908			39	14422
4 recto	1091	21 recto	7661	40 recto	14601
4	1274	21	7843	40	14783
5 recto	1458	22 recto	8026	41 recto	14963
5	1641	22	8207	41	15146
6 recto	1824	23 recto	8393	42 recto	15328
6	2007	23	8575	42	15509
7 recto	2190	24 recto	8761	43 recto	15692
7	2376	24	8945	43	15876
8 recto	2559	25 recto	9127	44 recto	16059
8	2742	25	9312	44	16242
9 recto	2927	26 recto	9503	45 recto	16411
9	3113	26	9688	45	16595
10 recto	3296	27 recto	9875	46 recto	16777
10	3479	27	10057	46	16957
11 recto	3660	28 recto	10237	47 recto	17136
11	3841	28	10420	47	17318
12 recto	4025	29 recto	10605	48 recto	17500
12	4208	29	10786	48	17683
13 recto	4389	30 recto	10969	49 recto	17866
13	4571	30	11151	49	18050
14 recto	4753	31 recto	11334	50 recto	18233
14	4931	31	11517	50	18416
15 recto	5112	32 recto	11696	51 recto	18599
15	5296	32	11879	51	18783
16 recto	5479	33 recto	12063	52 recto	18966
16	5660	33	12243	52	19148
17 recto	5840	34 recto	12422	53 recto	19331
17	6018	34	12603	53	19514
18 recto	6196	35 recto	12784	54 recto	19697
18	6379	35	12967	54	19880
19 recto	6560	36 recto	13149	55 recto	20063
19	6742	36	13329	55	20246

56 recto I	20428	76 recto I	28111	98 recto I	36206
56	20611	76	28293	98	36390
57 recto	20794	77 recto	28479	99 recto	36603
57	20977	77	28662	99	36767
58 recto	21160	78 recto	28845	100 recto	36951
58	21342	78	29028	100	37134
59 recto	21525	79 recto	29214	101 recto	37317
59	21708	79	29397	101	37501
60 recto	21891	80 recto	29576	102 recto	37684
60	22074	80	29753	102	37867
61 recto	22256	81 recto	29936	103 recto	38050
61	22439	81	30116	103	38233
62 recto	22622	82 recto	30300	104 recto	38412
62	22805	82	30487	104	38592
63 recto	22988	83 recto	30674	105 recto	38774
63	23171	83	30860	105	38957
64 recto	23351	84 recto	31043	106 recto	39141
64	23531	84	31226	106	39321
65 recto	23713	85 recto	31412	107 recto	39501
65	23896	85	31598	107	39681
66 recto	24076	86 recto	31781	108 recto	39861
66	24256	86	31964	108	40041
67 recto	24439	87 recto	32152	109 recto	40221
67	24622	87	32335	109	40401
68 recto	24805	88 recto	32515	110 recto	40581
68	24988	88	32698	110	40761
69 recto	25171	89 recto	32881	111 recto	40941
69	25354	89	33064	111	41121
let wel		90 recto	33250	112 recto	41301
70(a) ro	25537	90	33433	112	41481
70(a) vo	25720	91 recto	33616	113 recto	41661
70(b) ro	25903	91	33799	113	41841
70(b) vo	26085	92 recto	33982	114 recto	42018
		92	34164	114	42195
71 recto	26271	93 recto	34360	115 recto	42372
71	26456	93	34557	115	42458
72 recto	26639	94 recto	34738	let wel	
72	26820	94	34921	116 recto	42913
73 recto	27004	95 recto	35103	116	43096
73	27189	95	35286	117 recto	42547
74 recto	27372	96 recto	35472	117	42730
74	27555	96	35658		
75 recto	27739	97 recto	35840	118 recto	43279
75	27924	97	36023	118	43462

119 recto I	43645	140 recto IIa	3899	160 (a) IIa	11736
119	43828	140	4079	160 (b) rō	11928
120 recto	44011	141 recto	4259	160 (b) vo	12120
120	44194	141	4439		
121 recto	44375	142 recto	4619	161 recto	12309
121	44555	142	4799	161	12504
122 recto	44738	143 recto	4979	162 recto	12690
122	44921	143	5159	162	12876
123 recto	45104	144 recto	5339	163 recto	13066
123	45287	144	5519	163	13256
124 recto	45470	145 recto	5699	164 recto	13445
124	45653	145	5879	164	13634
125 recto	45836	146 recto	6059	165 recto	13823
125	46019	146	6243	165	14012
126 recto	46202	147 recto	6426	166 recto	14200
126	46385	147	6609	166	14389
127 recto	46568	let wel		167 recto	14575
127	46751			167	14758
128 recto	46934	148 recto	7158	168 recto	14942
128	47117	148	7341	168	15125
129 recto IIa	1	149 recto	7524	169 recto	15309
129 verso	113	149	7707	169	15492
130 recto	293	150 recto	7890	170 recto	15675
130	473	150	8073	170	15858
131 recto	656	151 recto	8256	171 recto	16038
131	839	151	8439	171	16218
132 recto	1019	152 recto	8622	172 recto	16401
132	1199	152	8805	172	16584
let wel		153 recto	8988	173 recto	16767
133 recto	1559	153	9171	173	16950
133	1379	154 recto	9354	174 recto	17133
		154	9537	174	17318
134 recto	1739	155 recto	9720	175 recto	17501
134	1919	155	9903	175	17684
135 recto	2099	156 recto	10086	176 recto	17867
135	2279	156	10269	176	18050
136 recto	2459	157 recto	10452	177 recto	18233
136	2639	157	10635	177	18420
137 recto	2819	158 recto	10818	178 recto	18603
137	2999	158	11001	178	18786
138 recto	3179	159 recto	11184	179 recto	18969
138	3359	159	11367	179	19152
139 recto	3539	let wel		180 recto	19335
139	3719	160 (a) ro	11550	180	19518

181 recto IIa	19704	203 recto IIb	713	221 recto IIb	3953
180	19887	203	893	221	4133
182 recto	20071	204 recto	1073	222 recto	4313
182	20254	204	1253	222	4493
183 recto	20437	205 recto	1433	223 recto	4673
183	20620	205	1613	223	4853
184 recto	20803	206 recto	1793	224 recto	5033
184	20986	206	1973	224	5213
185 recto	21169	207 recto	2153	225 recto	5393
185	21352	207	2333	225	5573
186 recto	21535	208 recto	2513	226 recto	5753
186	21718	208	2693	226	5933
187 recto	21901	209 recto	2873	227 recto	6113
187	22084	209	3053	227	6293
188 recto	22267	210 recto	3233	228 recto	6473
188	22452	210	3413	228	6653
189 recto	22634	let wel		229 recto	6833
189	22817	211 recto	7553	229	7013
190 recto	23000	211	7733	230 recto	7193
190	23183	212 recto	7913	230	7373
191 recto	23366	212	8093	let wel	
191	23549	213 recto	8273	231 recto	10431
192 recto	23735	213	8453	231	10614
192	23921	214 recto	8633	232 recto	10794
193 recto	24104	214	8813	232	10974
193	24287	215 recto	8993	233 recto	11154
194 recto	24468	215	9173	233	11334
194	24651	216 recto	9353	234 recto	11517
195 recto	24834	216	9533	234	11700
195	25017	217 recto	9713	235 recto	11883
196 recto	25200	217	9893	235	12066
196	25382	let wel		236 recto	12249
197 recto	25563	218 recto IIa	6792	236	12432
197	25746	218 vo IIa	6975	237 recto	12612
198 recto	25931	let wel		237	12793
198	26114	219 recto IIb	10070	238 recto	12976
199 recto	26297	219	10249		
199	26480	let wel			
200 recto	26663	220 recto	3593		
200	26846	220	3773		
201 recto IIb	1				
201	173				
202 recto	353				
202	533				

<p> = Gurf quā toe wncel' weder En lende wncel' wat dunet v h effue genoech getide' ab I agt here inelwade li. Gi hebt lo vele gedide' doer m Dat v onse here moere geue Als velebb' lēpe al v leug </p>	<p> I cū v lēc hi m lūber mānne Seber doe alle gi' sulc velle' n' zāne Seber hie her ware lere P ynbe te gekuene here Dat gi' souc wille' hōude' tme m Gervoubebe' naden' dat gi' hebr' gelāere' die gone </p>
--	--

129 A 10; onderdeel van fo. 20 a verso; copiiist A.

<p> En die pleete si was al daer so er waken geit v' v'z' lēu Die vande' halv'ge' v'nd' d' rēte En m' s'iche' v'm' s'and' mēte En lous' h' ne' geen' d'w'el' g'v'f h'ne' h'ade' rētes' te' done' r' s'or h'ade' si' el'be' end' r'ids' ge'v'f </p>	<p> Gode rids' v'z' en'ch' and' m'ā L' m'ē' v'ar' h'e' toe' v' v'v'v' D' in' den' cō' s'ach' r' h'and' En' b'it' h'e' d'at' h'i' b'ide' s'and' m' n' h' v'v'v' d'at' h'ar' v'v'v' Den' cō' b'ine' v'z' h'e' r'ids' h'er' mo'ete' h'ar'ge' d'v'ch' d'een </p>
--	--

129 A 10; onderdeel van fo. 216 recto; copiiist B.

<p> D' ar' nā' hoe' m' ren' to'v'v'v' quā Die' die' cō' b'and' n'ag' n'ān I' egen' d' cō' vā' no'v'v'v'v' en' m'v'v' en' hoe' d'at' h'i' h'e' h'elp' d'ar' = Die' cō' no'v'v'v'v' p'f' d'ar' toe v'ar' l'ike' gi' h'ol'v'p' h'e' v'el' d'e' v'ar'v' ic' m'v'v' m'ā' op' en'ē' d'ach' So' v'elo' m'v'v' d'v'v'v' d'v'v' s'ach' </p>	<p> En'ne' r'af'el'v'v'v' l'and' b'i' d'v' v'ele' te' m'v'v' s'yn' d'v'v'v'v' D'at' m' r'ids' toe' b'eh'oren' h' s'ulc Die' b'el'v'v'v'v' v'v'v'v'v'v' te' v'v'v'v' en' omb'ed'at' die' m'v'v'v'v' v'ān' l'and' d'ad' m'v'v'v' v'v'v' D'ān' v' el' m'v'v'v'v' d'v'v' cō' I' n' d'v'v'v'v' s'v'v'v'v'v'v' v'v'v'v'v'v' </p>
---	---

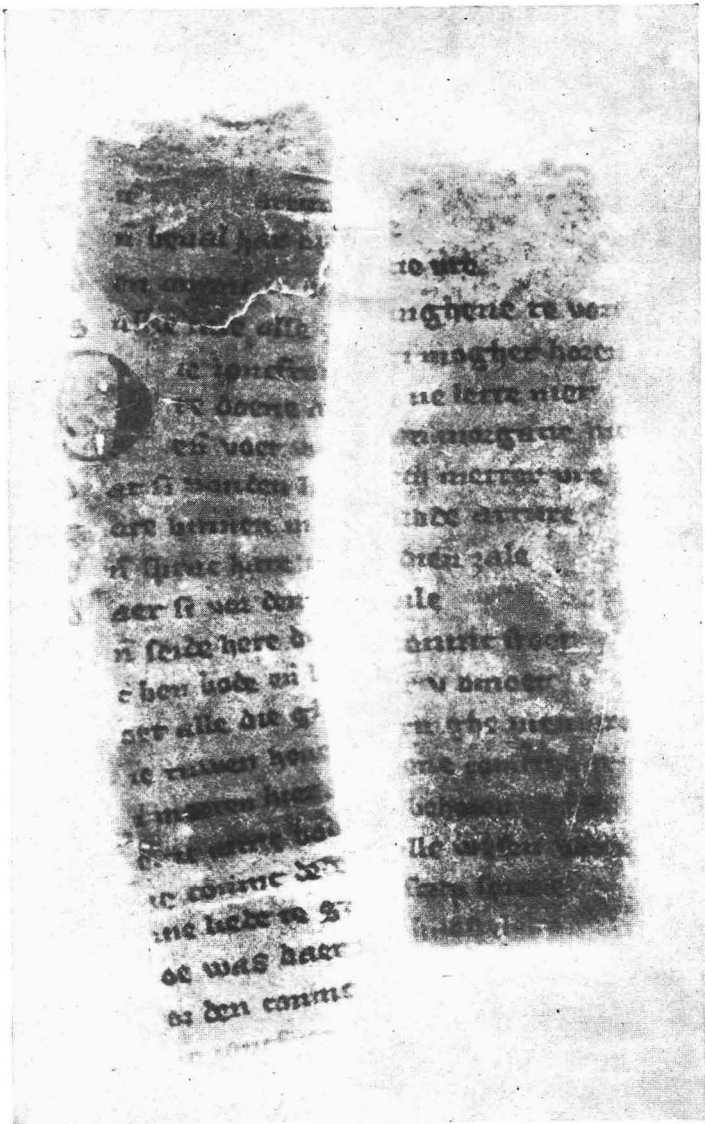
129 A 10; onderdeel van fo. 58 recto; copiiist C.

<p> I' loes' v'v'v' m' h'el'v'v'v' g'v'v'v'v' h'i' b'i' s'at' h' r'agen' o' h'anc d' l'ā' v'v'v' cō'ng' m' h'ar' l'anc D' ac' ic' h'ān' m'v'v'v' en' s'and' m'v'v'v'v' o'v'v'v' w' ouden' s' op' m' cō'v'v' s'v'v'v' s' n' all' h'ān' d'v'v' v'v'v'v'v' s' o' s'ill'ān' s' cō'v'v' g'v'v'v'v' s' p'ons' m'v'v' g'v'v'v' h'e' v'v'v'v' </p>	<p> = h'i' s'and' gi' m'v'v'v'v' g'v'v'v'v' m' v'v'v'v' v' v'ille' o'c'ht' o'v'v'v'v'v' s' m'v'v' ne' d'v'v'v'v' m'v'v' g'v'v'v'v'v'v' s' c'v'v'v'v' v'v'v'v' v'el' h'v'v'v'v'v'v' s' e'p'v'v'v'v' v'v'v'v'v' m'v'v'v'v' v'v'v' D' ac' ic' die' l'v'v'v'v' v'v'v'v'v'v'v' v'v'v' = s'i' s'and' h'i' gi' h'el'v'v'v' v'el' m'v'v'v'v' </p>
---	---

129 A 10; onderdeel van fo. 71 recto; copiiist D.

<p> D' at' s'rade' v'v'v' en' i'āmb' g'v'v'v' n' d' at' b'leu'v'v' v'el' g'v'v'v' h'ied'v'v' v' ten' l'and' v'v'v' l'og'v'v' s' n' all' v'v'v'v' s'agen' d'v' s' i' v'v'v'v'v' op' h'e'm' n'it' g'v'v'v' s' n' v'v'v'v'v'v' v'v'v'v'v' = s' i' r'ep'v'v'v' l'ud'v'v' en' s'v'v' v' r'ad'v'v'v'v' d'v'v'v' d'at' h'v'v' s' i' l'ie' h'ar' g'v'v'v'v'v'v' h'v'v'v'v'v' </p>	<p> O' m'v'v'v' v'v'v' m' d'at' g'v'v'v' h'v'v'v'v'v' en' b'v'v' v'v'v'v' m' p' g'v'v'v'v'v' s'v'v'v'v'v' s' n' v'v'v'v'v' op' die' v'v'v'v'v'v' s' v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v' s' v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v' = s' i' m'ān'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v' s' d' ic' v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v' s' n' l'ā' m'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v'v' </p>
---	--

129 A 10; onderdeel van fo. 89 recto; copiiist E.

Marburg - Leiden

me sprachen vñ den rān in. Do he einen yeden wer al
so geruē do sprach der da vur rān zō dem andern. Set
da sprach er sint allewege zwene rāsen. vñ wistent alle
tegelich der lant. Sie twingent aller dar in bi geleszen
ist. vñ harrent den koninc antusen so seie dar er noch
sin ritter dar wert nahe getuēten komen. u moigt zō
in vārn wolt u. Seht vaden einen. ein wenik vur wert

Amorbach

BIJLAGE III

